

ההיסטוריה החדשה של הג'וינט: חשיש בפלסטין המנדטורית ובמדינת ישראל

חגי רם

המחלקה ללימודי המזרח התיכון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

לו היית מדבר על "בעיית הסמים" לפני מאתיים שנים, איש לא היה מבין למה אתה מתכוון. המושג "סמים", במובן של קבוצה קטנה של חומרים שהמדע קבע שהם מזיקים [...] ושהגישה אליהם מוגבלת בחוק, לא היה קיים בימים ההם. לאמתו של דבר, המונח "סמים", בבחינת שם כולל של סמים נרקוטיים, הוא מטבע לשון מהמאה העשרים: לו היית מזכיר [את המילה] "סמים" למישהו בימי ג'ורג' השלישי או בתקופה הוויקטוריאנית, הוא היה חושב שאתה מתייחס לתרופות שרופאים רשמו ושרוקחים (apothecaries) רקחו (Porter 1996, 3).

כמו במקומות אחרים בעולם, גם למשמעויות המיוחדות ל"סמים" בחברה בפלסטין-ישראל אין אח ורע לפני המאה הקודמת. במאמר זה אני מבקש להצביע על הרלוונטיות של הקנביס – שהוא אחד מאותם חומרים המוכרים כיום כ"סמים", והנפוץ שבהם – למחקר ההיסטורי הביקורתי על אודות חבל ארץ זה, ואגב כך להיענות לקריאה שלפיה יש לנקוט "גישה אינקלוסיבית [...] של הסוגיה, גישה שיש לה רגישות מיוחדת לקונטקסט" (Sherratt 1995, 4). מטרתי היא לבחון כיצד הוגדרה והובנה "בעיית הקנביס" ואיזה שיח התפתח סביבה בפלסטין

* אני מודה לשתי הקוראות מטעם תיאוריה וביקורת, ליאת קוזמא והקוראת האנונימית, על הערותיהן הביקורתיות והמועילות; לאיתן בר-יוסף, לאבי רובין וליהודה שנהב, על שקראו טיוטות של המאמר וסייעו לי לנסח מחדש את טיעוניו; ולעומרי פז, על שהדריך אותי בנבכי עולם הפשע העות'מאני.

המנדטורית ואחר כך בישראל. בעיקר אני מבקש להבין כיצד ולמה הועמסו על הקנבים משמעויות ומטענים תרבותיים, פוליטיים, אתניים וגזעיים שלא היה להם קשר של ממש לא עם החומר עצמו ולבטח לא עם השפעותיו הפסיכואקטיביות. אתבונן בידע על הקנבים שהגיע לחבל ארץ זה כחוליה בשרשרת של "תיאוריות נודדות", דהיינו ידע אשר פותח ונעשה פופולרי במקומות אחרים בעולם ואחר כך אזורח והותאם לנסיבות וליחסי הכוחות המשתנים במקום קליטתו החדש.¹

טיעוני העיקרי הוא זה: הידע על הקנבים — הצמח שממנו מופקים החשיש והמריחואנה² — בפלסטין-ישראל היה בראש ובראשונה תוצר של מפגשים קולוניאליים עם אוכלוסיות באסיה ובאפריקה, אוכלוסיות שצריכת קנבים הייתה נטועה עמוק בתרבות הפנאי והפולחן שלהן. כשם שריח, היגינה ולבוש, שאין להם מאפיינים ביולוגיים, מילאו תפקיד חשוב במפגשים הקולוניאליים האלה, כך גם לקנבים נודעה חשיבות רבה, רבה מאוד אפילו, בתהליך ההגזעה של קבוצות שונות. הידע על הקנבים, שנדר על פני יבשות שונות ונקלט באתרים חדשים, הותאם בכל מקום לתנאים המקומיים ולהיררכיות החברתיות המקומיות והוסיף להן חותמות כשרות משלו. לא זו בלבד שהקנבים תרם להדרת האוכלוסיות שצרכו אותו, הוא קיבע אותן במעמד חברתי נחות ושימש מקור נוסף, אחד מני רבים, לחרדה מפניהן ולייצוגי השנאה כלפיהן. גם אין זה מקרה שאותן הקבוצות (במושבות ומעבר להן) שהקנבים הוסיף ל"הגזעה ללא גזע" שלהן היו כמעט תמיד גם הקבוצות ששימשו מטרה ישירה למופע ה"גזענות עם גזע", כפרפרזה על דבריו של אטיין בליבר (2004).

במחצית המאה התשע-עשרה לערך החלו מדינות אירופה, שקיימו עד אז סחר רווחי בחומרים פסיכואקטיביים, לנקוט צעדים למניעת הייצור וההפצה של "חומרים משכרים". לא אוכל להתייחס כאן למכלול הגורמים שהביאו למפנה זה, אך אעיר בקצרה כי הוא היה קשור מניה וביה לצמיחתן של אידיאולוגיות תעשייתיות וניהוליות אשר "העניקו פרמיה לפיכחות" (Courtwright 2001, 176). עלייתו של עקרון החופש הליברלי — היפוכו של השעבוד, שהתמכרות לסמים נחשבה לאחד מסממניו העיקריים — תרמה גם היא למפנה (Seddon 2010).³ או אז הוציאו האירופים לקנבים שם רע במיוחד, וזאת על בסיס הידע על אודותיו שהופק במושבות הקולוניאליות.

דיוני יתחיל באתרים הראשונים של ייצור הידע על הקנבים — המושבות של בריטניה ושל צרפת — שם שימש הקנבים מקור בלתי נדלה לקביעת אחרותן של אוכלוסיות מקומיות. אחר כך אעבור לארצות הברית של סוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים, שם נעשה ידע זה, בהתאמות הנדרשות, קרדום לחפור בו בידי ממסד שביקש להרחיק ולהפליל

1 המונח "ידע" אינו משמש במאמר זה אך ורק במובנו המדעי, אלא הוא כולל גם את ייצוגי העממיים של הידע.

2 המריחואנה ידועה גם בשם העממי "גראס". להלן אשתמש לסירוגין במונחים "קנבים", "חשיש" ו"מריחואנה", בהתאם להקשרים המשתנים של הדיון.

3 ובעניין זה ראו גם Porter 1996, 3; Nadelmann 1990.

אוכלוסיות מיעוט אתניות ומעמדיות "חשודות". בחלקו השלישי של המאמר אתמקד במשמעויות ובפרשנויות של הידע הקולוניאלי על הקנבים בפלסטין המנדטורית, ואראה כיצד שימש החומר מסמן לעבודת גבול בין יהודים לערבים. לאחר 1948, ובייחוד עם ההגירות עליות הגדולות של יהודים מארצות המזרח התיכון, הוא גם שימש לאוריינטליזציה ולאשרור הנחיתות של המזרחים בישראל, ולנושא זה אתייחס בחלק הרביעי של המאמר. בחלק האחרון אעסוק ברלוונטיות של הדיון למציאות העכשווית ואראה למשל כיצד פרגמנטים של השיח הקולוניאלי מופיעים בחומרי ההסברה של הרשות הלאומית למלחמה בסמים ובאלכוהול.

מאמר זה הוא המשך ישיר של מאמר אחר פרי עטי, אשר עסק בהברחת חשיש ובמבריחי חשיש בפלסטין המנדטורית (Ram 2014). הדגמתי שם כיצד ולמה ראשית ההתגייסות הבינ-לאומית לביעור "נגע החשיש" בעולם וכן מתיחת גבולות המנדט בלבנט, שאירעו פחות או יותר באותו הזמן, פגעו במקורות הפרנסה ובאורח החיים של אנשים רבים (בעיקר פלסטינים מקומיים וערביי המדינות השכנות), שהיו תלויים בתנועה חופשית של סחורות שונות על פני טריטוריות נרחבות. כדי להתגבר על המכשולים הפיזיים שהוצבו בדרכם, הם סיגלו תחבולות ותכסיסים שונים ומגוונים, ובאמצעותם ביקשו לחדור מבעד לבקיעים היבשתיים, הימיים והאוויריים שהתגלעו בסדר המדיני החדש ולהתמיד בתנועותיהם הלך ושוב כבימים עברו. בתוך כך, הם סיכלו את המאמץ להגדיר בבירור את הישויות הטריטוריאליות שקמו באזור לאחר מלחמת העולם הראשונה.⁴

פעילות עבריינית זו בפלסטין הייתה למעשה ביטוי מקומי של התעצמות התעוזה והתחכום של הפשיעה במקומות אחרים בעולם. לא מקרה אפוא שבאותה עת הופיעו גם באירופה פושעים מזן חדש אשר הפעילו תכסיסים ותחבולות "בשביל לרקוח עסקאות פיננסיות נכלוליות, בשביל להימלט אל מעבר לגבולות לאומיים ובשביל לקיים סחר רחב היקף בסחורות בלתי חוקיות" (Knepper 2011, 6). כמו האתגרים שהציבו פושעים חוצי גבולות בפלסטין, כך גם נדידתם הלך ושוב של פושעים אירופים בנתיבים מצטלבים הדגימה את מה שאריק הובסבאום תיאר בהקשר אחר כ"חוסר המעשיות המוחלט של הניסיון ליצור גבולות מדיניים חופפים לגבולות ההשתייכות הלאומית" בתקופה שבין שתי מלחמות העולם (הובסבאום 2006, 157). הדאגה מפני התעצמות הפשיעה העולמית והסתעפותה מסבירה מדוע חבר הלאומים, שהחל את דרכו כמוסד לקידום השלום בין המדינות החברות, זנח בהדרגה את שליחותו המקורית לטובת עיסוק בעניינים הקשורים למניעת פשיעה (ועל כך ראו Kozma 2010; McAllister 2000).

אני מבקש להוסיף לפרספקטיבה זו, אך להעתיק את יחידת הניתוח מהתנועה של הקנבים ושל סוכניו האנושיים אל התנועה של הידע על אודותיו. שתי תנועות אלה הן בבחינת שני הצדדים של אותו מטבע; הן הופיעו יחד בפלסטין ובה בעת גם במקומות אחרים, והן ייצגו את מקצת הכוחות והתהליכים הגלובליים שסייעו, לצד גורמים אחרים, מקומיים יותר, בעיצוב משטר הפיקוח הנוכחי על הקנבים במדינת ישראל. בכך מבקש המאמר לשלב את פלסטין-

ישראל בדיון ההיסטורי הביקורתי מן העת האחרונה על מקומם של חומרים פסיכואקטיביים בחברות שונות ובזמנים שונים.⁵ עד כה נעדרו ההיסטוריונים של פלסטין-ישראל מדיון זה, ובמובן זה מחקרי הוא ראשון מסוגו. נוסף על כך, מאמר זה מגלם כשלעצמו סוג שלישי של תנועה (נוסף על נדידת החומר ונדידת הידע הקולוניאלי על אודותיו, שיידונו פה אף הם): התנועה של תוכנות אקדמיות על אודות הקנביס בזירה הבין-לאומית ושילובן במחקר על החומר במרחב הפלסטיני-ישראלי.

אימפריאליזם, קנביס ושיגעון

סמים ואימפריות מעולם לא היו זרים זה לזה. המעצמות האימפריאליות בעת החדשה ניהלו סחר מסועף בחומרים משני תודעה מסוגים שונים – אופיום, קנביס, אלכוהול, טבק ותה – הן בין המושבות והן בין המושבות למטרופולין. סחר זה יצר דחף כלכלי לפיתוח שווקים חדשים וסיפק לאימפריות את המשאבים הפיננסיים לבניית מינהל קולוניאלי ולהבטחת שליטה ישירה ועקיפה על שטחים נרחבים (Mills 2003). הואיל ו"דימויו של המכור האסייתי המופקר, או של האפריקני והאוסטרלאסי [Australasian] חסר האונים המכור לאלכוהול, היה נושא חוזר ונשנה בהבניה ה'אוריינטליסטית' של עליונות המערב" (Mills and Barton 2007, 1), לקשר בין סמים לאימפריאליזם נודעה גם חשיבות תרבותית גדולה.

היו אלה בעיקר המפעלים האימפריאליים של בריטניה ושל צרפת מעבר לים, והידע המדעי והעממי שגיבה אותם, אשר הבאישו את ריח עשן הקנביס באירופה. הבריטים בהודו ובמצרים (אך גם במושבות אחרות באפריקה) הביטו בהשתאות בנתיניהם הקולוניאליים אשר הורגלו לצרוך קנביס מאות רבות של שנים לפני המפגשים הקולוניאליים של העת החדשה. ייאמר מיד: הרגלי עישון אלה לא סיכנו את החוק והסדר הבריטיים. למרות זאת, המינהל הבריטי, שהידע שלו על "העמים הנתינים" היה מזערי, נתלה בכל פיסת מידע מפוקפקת כדי לעשות בהם סדר. מי שהביאו לראשית התפנית נגד החומר היו אנשי מינהל מקומיים אשר השתייכו ברובם למעמדות הביניים החדשים במצרים ובהודו – אותם אלה שצלחו כביכול את "מבחני התרבות" של השלטון הבריטי. הם דיווחו כי צריכת קנביס גורמת לאי-שקט ולתסיסה בקרב המעמדות הנמוכים, אשר עליהם הושתה רוב עבודת הכפיים. הקנביס, כך הם קבעו, הופך אותם לעצלנים, לחסרי משמעת וללא יצרניים.

כמעט מיותר לציין כי מצוקת הילידים לא נבעה מצריכת קנביס אלא מתנאי דיור, היגינה ותזונה עלובים וממחסור בטיפול רפואי נאות. נסיבות אלה לא הפריעו לפסיכיאטרים בריטים בהודו ובמצרים, מנהלי בתי המשוגעים שהיו שמורים למקומיים בלבד, להוסיף ולהטות את הכף נגד הקנביס וצרכניו. על סמך תצפיות מפוקפקות במטופלים, שרבים מהם אכן צרכו קנביס, הם פסקו כי הרגל זה גורם מניה וביה לשיגעון, להתפרצויות אלימות, למיניות בלתי

מרוסנת ולבסוף גם למוות בטרם עת (Mills 2000; Kozma 2011). הפסיכיאטרים ראו את המטופלים כמטפורה לשקיעה הכוללת, כביכול, של הציוויליזציות היהודית והמצרית מאז ימי הביניים, והאבחנות שלהם בדבר הקשר הסיבתי בין קנביס לשיגעון ביטאו לאו דווקא את השפעותיו המזיקות של החומר כי אם את מחויבותם שלהם להתפשטות הקולוניאלית ול"שליחות המתרבתת" שהצדיקה התפשטות זו.⁶ ככלל, רבות מהנחות היסוד של הפסיכיאטריה המודרנית בדבר רציונליות וסטייה, מוסר וחוסר מוסר, פותחו לראשונה במושבות ואחר כך נדרו למטרופולין, שם השתרשו והפכו לאמות מידה נורמטיביות. גם ההנחה השגויה בדבר הזיקה בין קנביס לשיגעון צמחה בקולוניות ונעשתה, עם הגיעה לאירופה, אמת בלתי מעורערת ועיקרון מנחה עבור דורות רבים של בנות ובני היבשת.⁷

המפעל האימפריאלי של צרפת ביסס עוד יותר את התפיסה הרואה בקנביס חומר המחולל שיגעון ומעשי אלימות רצחניים. את נקודת האפס של התודעות צרפת והצרפתים לסגולות מרחיבות התודעה של הקנביס ניתן לאתר בשנת 1798, עם פלישת נפוליאון וצבאו למצרים. על פשר מסעו של נפוליאון ניטש עד השנים האחרונות פולמוס היסטוריוגרפי סבוך ורווי יצרים, פולמוס שהתמקד בשאלות אם, ובאיזו מידה, שימשה הפלישה נקודת מפנה בהשתלבות מצרים והמזרח התיכון ברשתות העולם המודרני. בסוגיה אחת לפחות הסכימו ביניהם רוב המתפלמסים: "עם כיבוש מצרים בידי נפוליאון החלו תהליכים בין המזרח למערב שעדיין שולטים בפרספקטיבות התרבותיות והפוליטיות שלנו בימינו" (סעיד 2000, 44–45).

אחת מפרספקטיבות אלה, שאין לה כמעט זכר בספרות המחקר על תולדות המזרח התיכון בעת החדשה, נוגעת לקנביס ולצריכתו. החשיש היה מוכר למצרים מאז ימי הביניים (Rosenthal 1971, 131–162; Guo 2001). הוא שימש להם תחליף לייין — בין השאר בשל האיסור ההלכתי על שתייתו, אך בעיקר משום שהיין היה מעבר להישג ידם של רבים, לעומת החשיש, שהיה זול יחסית. לא מפתיע אפוא שבתקופת כיבוש מצרים (1798–1801) נחשפו לראשונה נפוליאון וחיל המשלוח שלו לסגולות מרחיבות התודעה של הקנביס, וחיילים רבים פיתחו חיבה מיוחדת לחומר. נפוליאון וקציניו ניסו להתמודד עם הבעיה על ידי הטלת עונשים על סוחרים קנביס ועל לקוחותיהם, אך לא היה בצעדי מנע אלה כדי לגרום לחיילים להתרחק מן הפיתוי. אי לכך, כאשר נסתיים הכיבוש ב-1801 והחיילים הצרפתים שבו הביתה, הם סיפרו לבני ולבנות ארצם על נפלאות החומר ואף הביאו עמם מלאי לא מבוטל ממנו (Booth 2003, 76–77).

התעניינות הצרפתים בקנביס לא שככה עם שובו של הכוח הצרפתי ליבשת. אדרבה, באותן שנים ממש הוקסמו צרפתים רבים מחומר זה הודות לתפוצתו המחודשת של סיפור

6 דברים דומים אפשר לומר על הפסיכיאטריה במושבות הצרפתיות בצפון אפריקה במאה התשע-עשרה ובמחצית הראשונה של המאה העשרים. וראו Keller 2007.

7 וזאת אף על פי שדר"ח ועדת החקירה שמונתה ב-1893 כדי לבחון היבטים שונים של הקנביס בהודו הפריך הנחה זו מן היסוד (Shamir and Hacker 2001), וגם רופאים שפעלו באותה עת באירופה ובמושבות החלו לדבר דווקא בשבח סגולותיו הרפואיות של החומר (וראו Mills 2003, 39–46).

החשישין — אותה כת שיעית ביניימית מסתורית מן האסכולה האסמאעילית-ניזארית, שאנשיה נודעו באכזריותם ובמנהגם לחסל אויבים פוליטיים מן הממסד הסוני באמצעות "פיגועים" ראוותניים. לא במקרה גירה סיפור זה את הדמיון העממי בצרפת ומחוצה לה דווקא אז: במהפכה הצרפתית התוודעו הצרפתים לרשתות סבוכות של מזימות ורצח ונשבו בקסמן; ואילו מסע נפוליאון למצרים, שהסעיר בלאו הכי את הדמיון האוריינטליסטי בצרפת, הסב את תשומת לבם לסגולות הפסיכו-אקטיביות של החשיש. סיפור החשישין סיפק מסגרת התייחסות אחת לשני היבטים אלה, ואגב כך הוסיף נדבך להיתוך הגורלי בין קנביס, אוריינט ושיגעון. בעקבות זאת, אירופים בני התקופה נמנעו בדרך כלל מלצרוך קנביס.⁸

על אודות החשישין שמעו האירופים לראשונה במאה השתיים-עשרה, אז החלו להגיע ליבשת דיווחים ממסעי הצלב על אודות כת מסתורית ומנהיגה האנגמטי, "הזקן מן ההר", שגישתם ללוחמה הייתה ייחודית באותה תקופה: "הם לא ביקשו לפגוש את אויבם בשדה הקרב: תחת זאת, הם שלחו נגדו שליח יחיד [...] שמשימתו האחת והיחידה הייתה לחסל את האויב. כמעט תמיד הם ביצעו את משימתם בעזרת הפגיון" (Morgan 1988, 45). סיפור הכת הובא לידעת האירופים בתיווכם של אישים שונים, ובהם הנוסע היהודי בנימין מטודלה (עמר 1996, 280) והנוסע הוונציאני מרקו פולו (דאור 2003, 20–22). דיווחים על "הפנטיות ממוקדת המטרה" (Morgan 1988, 45) של חברי הכת הולידו, בעיקר באירופה, סיפורים על כך שהם ביצעו את מעשיהם האפלים תחת השפעת חשיש, וגם שמם — חששון או חשישין ("אוכלי החשיש"), שממנו נקבעה המילה assassin (רוצח, מתנקש) בשפות אירופיות שונות — רמז על כך.⁹

כתבי הכת עצמה אינם מותירים רושם כי חבריה צרכו קנביס, וגם המילים "חשיש" או "חשישין" מעולם לא הופיעו בהם (Jay 2005, 79). סביר אפוא להניח ש"חשישין" הייתה מילת גנאי שהוטחה בחברי הכת מפי אויביהם הסונים במטרה להכפיש אותם. אם אמנם כך הוא, אזי חברי הכת לא צרכו חשיש לא כפולחניהם ולא כמשימותיהם הרצחניות, אך כותבים אירופים בני התקופה העדיפו לאמץ את הסברה הזו דווקא, והיא, בתורה, שימשה מקור גרוש לפנטזיות אוריינטליסטיות פרועות.

מן הראוי להדגיש כי אירופים בני המאה התשע-עשרה הכירו היטב את הקנביס כחומר גלם להפקת חבלים וברדים. למעשה, הקנביס (hemp) היה "הכרחי עבור האימפריה [הבריטית] המתפשטת ועבור הטכנולוגיות שלה" (Mills 2003, 18), מאחר שממנו הפיק הצי הבריטי את החבלים והמפרשים שלהם נזקק. לעומת זאת, על איכויותיו משנות התודעה של הקנביס היה

8 התנורות מחשיש לא מנעה מהאירופים לצרוך סמים אחרים, אופיום לדוגמה, ומהרבע הראשון של המאה התשע-עשרה — כאשר פריצות דרך בכימיה אפשרו את בידוד האלקלואידים של צמחי האופיום והקוקה — הם צרכו גם הרואין וקוקאין.

9 את החותמת הסופית לסברה זו סיפק בראשית המאה התשע-עשרה סילבסטר דה ססי (de Sacy) הצרפתי, גדול מלומדי הערבית בתקופתו, שאישר במחקר פילולוגי על קורות הכת כי המילה assassin היא אכן נגזרת של המילה הערבית חשיש (Lewis 1967, 1–19).

לאירופים מושג קלוש בלבד, וברוב המקרים הם למדו על השפעות אלה לא מתוך התנסות אישית אלא מהידע שהגיע אליהם מהמושבות וממעשיות אוריינטליסטיות נוסח אגדת החשישין.¹⁰

המריחואנה בארצות הברית: חרדות גזעיות ומעמדיות

המתיישבים הבריטים בצפון אמריקה, שהיו עד 1776 שליחי האימפריה, הוקירו אף הם את השימושים של צמח הקנביס לייצור תעשייתי של סיבים, חבלים וברים. אפילו ג'ורג' וושינגטון ותומס ג'פרסון, שניים מהאבות המייסדים של ארצות הברית, גידלו קנביס בחוותיהם. לעומת זאת, סגולותיו הפסיכואקטיביות של החומר לא היו מוכרות לאמריקנים הלבנים. ייתכן שהם היו מודעים לכך שעבדיהם השחורים נוהגים לעשן את עלי הקנביס כדי להקל על סבלם, אך לרוב הם לא הצטרפו אליהם; עישון קנביס היה מבחינתם הרגל של "כושים", מעשה שאסור לסגל (Booth 2003, 156).

עמדתם המסויגת והמרוחקת של אמריקנים לבנים כלפי הקנביס לא האריכה ימים, שכן ההגירה רחבת ההיקף של מקסיקנים לארצות הברית בראשית המאה העשרים הביאה למפגש חדש עם הצמח, מפגש שלווה בחרדות מעמדיות וגזעיות. המהגרים המקסיקנים, שרבים מהם השתקעו בטקסס ובניו מקסיקו, חיו בשכונות עוני והתפרנסו כפועלים מזדמנים. את הנחמה על תלאות חייהם נהגו למצוא בעישון פרחי המריחואנה — שמו של צמח הקנביס בספרדית מקסיקנית.¹¹ התפיסות שרווחו במושבות אירופה באשר להשפעות צריכת הקנביס על "העמים הנתינים" הועתקו לעולם החדש והשתלבו עם ביטויי החרדה של הרוב הלבן מפני "האיום הדמוגרפי". עישון מריחואנה, כך האמינו, הוא שגורם למהגרים המקסיקנים להיות פועלים עצלנים וחסרי משמעת, ולא תנאי התת-פיתוח שבהם היו נתונים. מכאן הייתה קצרה הדרך להנגדה הקיצונית שנעשתה בין המריחואנה לבין "דרך החיים האמריקנית" (Viano 2002, 157). וכאילו לא די בכך, בערים כגון ניו יורק ושיקגו, אך בייחוד בניו אורלינס המתירנית והדקדנטית, נהגו מוזיקאי ג'אז שחורים לצרוך מריחואנה כדי להעשיר את היצירתיות המוזיקלית שלהם וגם כדי להתמודד עם התשישות, וכך הוסיפו לחרדות של מעמד הביניים הלבן. הממסד האמריקני היה אולי מעלים עין מהתופעה אלמלא התפשטה המריחואנה, בשנות השלושים של המאה הקודמת, לתוככי הערים המתועשות, שעם תושביהן נמנו מיעוטים מקסיקנים ושחורים ובני מעמד הפועלים (Lusane 1991, 37). השילוב בין תיעוש, חומרים משכרים ומיעוטים אתניים ומעמדיים הביא את הממסד להכריז מלחמה על הסמים. בחוד

10 מה גם שזן הקנביס שהם הכירו, זה שגודל באירופה לצורכי הייצור התעשייתי, הכיל פחות חומרים פעילים בהשוואה לזני הקנביס שצמחו במושבות, ולכן השפעותיו הפסיכואקטיביות היו קלות יותר.

11 מקור המילה "מריחואנה" אינו ברור. סברה אחת היא שהמילה מקורה במונח הצבאי המקסיקני Maria y Juana (מָרִי וְג'וּאָנָה), שפירושו זונה או בית בושת. אפשרות אחרת היא שהמונח נגזר מהמילה האצטקית mallihuan (אסיר), אשר שובשה במעבר לשפה הספרדית המקסיקנית.

החנית של אותה מלחמה, שהתנהלה הן ברחבי העולם והן בארצות הברית גופא, ניצב הארי אנסלינגר (Anslinger), שעמד בראש הרשות הפדרלית למלחמה בסמים (Federal Bureau of Narcotics, FBN) במשרד האוצר האמריקני בשנים 1930–1962.¹² אין ספק שמדיניותו של אנסלינגר בנושא המריחואנה הייתה נגועה בגזענות בוטה כלפי קבוצות מיעוט, והוא אף לא טרח להסוות את עוינותו כלפי החומר וצרכניו כשנדרש לכתוב ולדבר בנושא. בעדות שמסר ב-1937 לוועדת שימוע של הסנאט האמריקני הסביר אנסלינגר את נחיצותם של חוקים נגד המריחואנה והכריז: "ישנם כמאה אלף מעשני מריחואנה בארצות הברית, ורובם ככולם שחורים, היספאנים, פיליפינים ובדרנים. המוזיקה השטנית שלהם, הג'אז והסווינג, היא פרי השימוש במריחואנה. המריחואנה היא זו שמפתה נשים לבנות לקיים יחסי מין עם שחורים [...]" (Finley 2008, 28).

בבואו לקדם תחיקה נגד המריחואנה זכה "צאר הסמים" האמריקני לתמיכה חסרת תקדים מפוליטיקאים שמרנים, מתעשיית העיתונות הסנסציונית ומתעשיית הקולנוע בהוליווד. כולם כאחד התגייסו לנטוע בלב האוכלוסייה הלבנה את האמונה כי המריחואנה היא "עשב רצחני" (killer weed) המצוי בידי מיעוטים זרים שמטרתם אחת היא: להשחית את "אורח החיים האמריקני" (Boyd 2008). מלחמתו של אנסלינגר במריחואנה נשאה פרי. זמן קצר לאחר שמסר את עדותו המוזכרת לעיל חוקק בית הנבחרים האמריקני את חוק המס של המריחואנה (Marijuana Tax Act) — החוק הפדרלי הראשון נגד המריחואנה בארצות הברית, שהטיל מגבלות מס גורפות על גידול, מכירה ושינוע של מריחואנה וכן על מתן מרשמים רפואיים לחומר זה (Gallagher and Walker 1977). החוק, שהיה החוליה הראשונה במלחמה אלימה וחסרת פשרות שהתנהלה נגד החומר במרוצת המאה העשרים ובעשור הראשון של המאה העשרים ואחת, הרחיק את המריחואנה אל מעבר להישג ידם של צרכנים רבים.

מסע הצלב של אנסלינגר נגד המריחואנה נסמך על מיתוס ישן ומוכר, מיתוס החשישין, שנשא כפי שראינו מטען גזעי מובהק בהקשרים אירופיים מוקדמים יותר. כדרכם של תיאוריות ורעיונות נודדים, גם מיתוס זה, בעוברו מאירופה לארצות הברית, הותאם ותורגם לנסיבות ולתנאים המקומיים. את מקומם של הרשעים המקוריים של המיתוס, "אוכלי החשיש הרצחניים" מימי הביניים, תפסו במהדורה האמריקנית המעודכנת המקסיקנים והשחורים. דוגמה טובה לכך ניתן למצוא במאמר רב-השפעה שפרסם אנסלינגר ב-1937 בשם "מריחואנה: הרוצח של הנוער" (Anslinger 1937). המאמר מזכיר את החשישין הביניימיים ומשווה במרומז בין חברי הכת לבין מקסיקנים ושחורים בארצות הברית. הוא פותח בקביעה כי ההיסטוריה של "מסדר החשישין [...]" היא היסטוריה של אכזריות, ברבריות ורצח. וכל זאת למה? משום ש"החברים [בו] היו צרכנים מוכחים של חשיש או מריחואנה". לאחר מכן עובר אנסלינגר למנות מקרי

12 רבות נכתב על מניעיו ועל פועלו של אנסלינגר, "צאר הסמים" האמריקני הראשון והאדריכל העריץ, הבלתי סובלני והגזעני של "המלחמה בסמים" בשלביה הראשונים; וראו לדוגמה Kinder and Walker 1986; McWilliams 1990; Booth 2003, 174.

רצח ואונס רבים בארצות הברית בתקופתו — מקרים שהאחראים להם, לדבריו, הם נערים ונערות תמימים ובני טובים (כלומר לבנים), אשר צריכת החומר גרמה להם לבצע "מעשי טירוף שיגעוניים". אף שהוא אינו מזהה במפורש את האנשים שפיתו את מיטב הנוער לצרוך את "העשב הרצחני", לקורא לא נותר מקום לספק כי הוא מתכוון למיעוטים אויבי מעמד הביניים הלבן: "מוכר טמאלה חם", "רוכל ברחוב", "שרת בבית ספר", "בעלים של דוכן המבורגר" ועוד.¹³

כפי שראינו, משתנה מכריע במיון המריחואנה כסם אסור בארצות הברית משלהי המאה התשע-עשרה ואילך היה זיהוי החומר עם קבוצות אתניות ומעמדיות שתנועתן אל ארצות הברית ובתוכה הביאו לידי מגעים תרבותיים שהיו לצנינים בעיני אמריקה הלבנה. להלן אראה שתולדות משטר האיסור על הקנביס בפלסטין המנדטורית ינקו ממקורות דומים — הייצוגים הקולוניאליים שהצטברו במפגשים עם אוכלוסיות מקומיות במושבות והנחות תרבותיות וגזעיות שהתפתחו בהקשרים מקומיים.

חשיש בפלסטין המנדטורית

בתקופה העות'מאנית היו חומרים פסיכו־אקטיביים נפוצים בחיי היומיום של אנשים רבים. סולטאנים עות'מאנים, כמו שליטים ומדינאים אירופים בני התקופה, נודעו בחיבתם הגדולה לאופיום, וגם חברי המסדרים הצופיים השונים השתמשו באופיום ובקנביס כמסגרת פולחניהם ובכלל (Kia 2011, 244–245). הצריכה של חומרים אלה לא הוגבלה לדרגים הגבוהים של האימפריה העות'מאנית, וגם נתיניה נהגו "להשחית את זמנם" בכתי הקפה ובמרחצאות בעודם מכלים כמויות עצומות מהם (Hattox 1985, 110–111, 124). חומרים משני תודעה אף שימשו את העות'מאנים למטרות רפואיות שונות, והיה אפשר להשיגם בכל חנות או דוכן, בעיקר מידי הֶרְבֵּלִיִּסְטִים (עטאר) שהתמחו ברקחת עשבי מרפא.¹⁴

במחצית המאה התשע-עשרה החלה האימפריה העות'מאנית לנקוט רפורמות משפטיות במטרה להסדיר את תנועותיהם של חומרים פסיכו־אקטיביים ואת צריכתם, בעיקר לנוכח הביקורת הנוקבת של האירופים על הידרדרותם ככיכול של העות'מאנים לשפל המדרגה התרבותית. ב־1880 הצטרפה למאמץ זה ממשלת הח'דיו במצרים ואסרה בצו מלכותי על גידול, הפצה ויבוא של חשיש (Nahas 1985; Kozma 2011, 445). ואולם, צעדים אלה לא הביאו לידי היגמלות מהחומרים האסורים.¹⁵ אדרבה, על טיבה הגלוי של תרבות צריכת החשיש

13 עוד על חיבתו המיוחדת של אנסלינגר למיתוס החשישין, ראו Boon 2002, 123–169.

14 Türker 2011, 233. מצב דומה שרר באיראן תחת בית צפוי (1722–1501) ותחת בית קאג'אר (1785–1925), ראו Matthee 2005; Regavim 2012. גם באירופה עד מחצית המאה השמונה-

עשרה "שלטה הנרקוזה ללא עוררין מגיל הינקות ועד גיל הזקנה" (Camporesi 1996, 25).

15 מה גם שאותם צעדים לא הפריעו לעות'מאנים להמשיך לנהל סחר באופיום כדי לספק את הביקוש לסם באירופה ובמושבותיה (Chouvy 2009, 82).

בלבנט אפשר ללמוד מיומניה של הנסיכה האיטלקית כריסטינה בלג'יוז'וסו (Belgiojoso), שנשלחה לגלות באימפריה העות'מאנית בשנים 1850–1855 (Fabris 2010): השימוש בסוג זה של סם נרקוטי נפוץ מאוד בסוריה. אם תפגוש איש שעניו קהות ובלתי יציבות, פניו כחושות ושפתיו חיוורות ורזות, היה סמוך ובטוח כי אתה עומד פנים אל פנים מול מישהו שאוכל או שותה חשיש. אם תבחין בשני אנשים ישובים זה מול זה ליד שולחן בית הקפה, כשהם נושפים ענני עשן זה על זה מבלי לומר מילה, היה סמוך ובטוח כי שני ברנשים אלה מצויים בעיצומה של אורגיית חשיש (Belgiojoso 2012 [1858]).

כפי שעולה מדבריה של הנסיכה בלג'יוז'וסו, צריכת חשיש הייתה גלויה יחסית בלבנט. למרות המגבלות החדשות שנקבעו בחוק, העישון בפרהסיה נותר נהוג מקובל עד כינון מדינות המנדט באזור והוספת הקנביס לרשימת הסמים האסורים על ידי חבר הלאומים ב־1925, וכנראה גם לאחר מכן.¹⁶ ואולם נסיבות חדשות אלה הפכו את הקערה על פיה ובישרו על הופעתם של מברייחי חשיש — עברייני סמים — בפלסטין וביתר מדינות הלבנט. פעילותם העבריינית של אלה הציבה אתגרים לשלטונות המנדט.

הצרכנים העיקריים של החשיש בפלסטין המנדטורית היו פלסטינים מקומיים וערביי המדינות השכנות; מסיבות שאפרט עוד מעט, היישוב היהודי, ובייחוד "היישוב החדש", לא נטה להצטרף אליהם. דוגמה מובהקת היא העיר חיפה בשנות השלושים, אשר משכה אליה ערבים מהמדינות השכנות משום שהייתה צומת חשוב של תחבורה ימית ויבשתית. אל צומת זה התנקזו גם סחורות חשיש, כפי שדווח ב־1937:

עישון הסמים בחיפה מרוכז בצריפי הפחים הידועים במזרח העיר. רוב תושביהם שם מצרים, סורים, עיראקים, וחורנים ומיעוטם פלאחים מארץ ישראל. מדי שבוע נתפסים על ידי המשטרה ערבים על עוון החזקת [...] חשיש, לפעמים בכמויות קטנות המעידות על "שימוש עצמי", לפעמים בכמויות גדולות יותר, כי מחזיקיהם מספקים אותו למעשנים בשכונות עוני זו.¹⁷

אף שצריכת סמים ידועה כתופעה עירונית (Korf 2002), בפלסטין היה הדבר נהוג גם באזורים כפריים, בייחוד במועדים ובחגים דתיים. דוגמה טובה לכך היא המוסם, הפסטיבל השנתי בכפר נבי רובן. לפי מסורת מוסלמית, כפר זה הוא מקום קבורתו של ראובן, בנו של הנביא יעקוב, ולכן הוא נחשב בשעתו לאחד האתרים הדתיים החשובים ביותר עבור מוסלמים בארץ (Benvenisti 2002, 274). במהלך החגיגות שנערכו מדי שנה בחודש אוגוסט, היו העולים לרגל מתקינים בכפר עיר אוהלים גדולה ובתוכה בתי קפה, מסעדות ודוכנים ארעיים ששימשו לממכר מזון

¹⁶ ואמנם, גם לאחר כינון המנדט הצרפתי בלבנט הקפידו הצרפתים להדגיש, למורת רוחם של הבריטים במצרים, כי "אחזקת חשיש" אינה נחשבת עבירה על החוק בסוריה ובלבנון. ועל כך ראו Pasha 1933; Mills 2013, 35–61.

¹⁷ דבר 1937. גם בירושלים המנדטורית נהגו פלסטינים מקומיים בני מעמד הביניים לקיים "אירועים ליליים של שתייה, ריקודים ולעתים גם עישון חשיש", כדברי סלים תמרי (בן־אריה 2003, 55).

וסחורות אחרות. מנחם קפליוק, מזרחן, מתרגם, משורר וסופר, ששימש גם כתב לענייני ערבים ומוסלמים של העיתון דבר, היה עד לפסטיבל הזה ב־1934 וחזר עם הרשמים הבאים:

מארחנו, ספן בעל כתפיים ובעל פנים סימפטיים, שמעיניו בוקעת בינת חיים של מנוסה, מקבל אותנו בקריאות "ברוך הבא" הרגילות. איש חוף זה, שעל הים והנמל פרנסתו, מקדים בפרוס העונה ויורד לרובין, נוטה אוהל רבוע ומרווח, מביא את המכשירים הדרושים בשביל בית קהוה — משרפרפים נמוכים [...] ועד נרגילות ארוכות, והרי לך בית קהוה לכל פרטיו. באחת הפינות הנידחות במסתור של פרגוד, תמצא גם מאותם העלים המשכרים, שהצנעהו יפה להם. הוא ה"עשב" (חשיש), שכל מציצה העולה בדמים ובדפיקות לב מהנה את בעליה באחד משישים מנעמי גן־העדן המובטח ל"מאמינים" (קפליוק 1934).

קשה לאמוד את היקפה של תופעת צריכת החשיש בקרב ערביי פלסטין בתקופת המנדט, אבל יש די עדויות ממקורות שונים לכך שהיא לא הייתה גדולה במיוחד. הפקידים הבריטים עצמם חזרו ופסקו כי בפלסטין אין בעצם "בעיית סמים" (dope problem) במובן של התמכרות וצריכה מופרזת (Broadhurst 1936, 194), ומסרים ברוח זו הועברו בקביעות למטרופולין (Ram 2014). פלסטין הייתה קודם כל "ארץ מעבר" (transit route) בסחר החשיש שהתנהל בין סוריה ולבנון בצפון למצרים בדרום, כלומר בין ספקיות הסמים הגדולות במזרח התיכון לצרכנית הסמים מספר אחת באזור.¹⁸ כפי שהעיר קצין משטרה בריטי, "בעת שהוא חוצה את פלסטין, רק חלק מסוים מהחשיש עושה את דרכו לשווקים מקומיים בשביל תצרוכת פנימית" (Harwich 1933, 14).

בחינה של השיח הציבורי הפלסטיני של התקופה מספקת אישוש לקביעה הבריטית בדבר הצריכה המוגבלת של חשיש בפלסטין. בעיתונות הפלסטינית משנות המנדט אין עדויות לעיסוק קבוע ושיטתי בסכנות השימוש בחשיש. אדרבה, אף שבעיתונים הופיעו דיווחים קבועים, עובדתיים כביכול, על אודות תפיסות של סחורות חשיש ומעצר של מבריחי חשיש והעמדתם לדין, לא מצאתי בהם ולו פרשנות אחת המביעה תרעומת על תופעת צריכת החשיש בחברה הפלסטינית או דאגה מפני נזקיה. ייתכן שמחקר יסודי יותר יחשוף התייחסויות לנושא; ואולם ברור שהעיסוק בסוגיה לא היה אינטנסיבי, ושנציגי הפלסטינים ודובריהם ממעמד הביניים — שהאמינו בצורך במודרניזציה ובקדמה — לא ראו בחשיש בעיה בוערת הדורשת התערבות חריגה ומידית, מה גם שעבור אחדים מהם, כפי שטוען סלים תמרי (בן־אריה 2003, 56), "שתייה כבדה וחשיש" היו חלק בלתי נפרד מתרבות הפנאי שלהם.

18 Ram 2014. בשלהי המאה התשע־עשרה ובראשית המאה העשרים הייתה יוון המקור העיקרי של חשיש עבור המצרים, עד שהחלה, בעקבות לחץ בריטי גובר, לפעול במרץ נגד גידולי קנבים והברחות חשיש מתחומה. או אז פנו המצרים לייבא קנבים מסוריה־לבנון; ובעניין זה ראו Kozma 2011. תיאור גרפי (וגזעני) של סחר החשיש שהתנהל בין יוון למצרים מספק לנו הנרי דה מונפריד, הרפתקן ומבריה חשיש צרפתי שפעל בעשורים הראשונים של המאה העשרים; De Monfreid 1946.

השימוש המועט בחשיש בפלסטין בולט במיוחד לעומת היקף התופעה במצרים השכנה, שם, לדברי האתנוגרף האנגלי וחוקר הערבית אדוארד ליינ (1801–1876), "אומץ המנהג המרושע והמבזה הזה ביתר שאת [...] בעיקר על ידי בני המעמדות הנמוכים, אף [שגם] אנשי ספר ואנשי דת מכובדים, כמו גם מספר עצום של פקידים [אביונים] [...] נכנעו לקסמו [של החומר]" (Lane 1895, 335). ואמנם, ליאת קוזמא מיטיבה להראות כיצד במצרים, משלהי המאה התשע-עשרה ואילך, החלו גורמים שונים מבני האליטה המקומית המתמערכת, ובהם מינהלנים, רופאים ואנשי מעמד הביניים החדש (האפנדיה), להתייחס לבעיית החשיש כאל מכת מדינה. את חצי ביקורתם, שהופיעו בין היתר בעיתוני מעמד הביניים, הם הפנו כלפי בני המעמדות הנמוכים: "העצלות של מעשן החשיש וחוסר יכולתו לשלוט בתודעתו ובזמנו ייצגו [עבורם] את אותן התכונות שהחברה המצרית, ובייחוד המעמדות הנמוכים שבה, נדרשו לנטוש כדי להגיע לקדמה קולקטיבית" (Kozma 2011, 446).

שלא כמו שאלת השימוש בחשיש בקרב האוכלוסייה הערבית בפלסטין המנדטורית, שאלה שדורשת ליבון נוסף, ברור לגמרי כי יהודי פלסטין, ובייחוד בנות ובני "היישוב החדש", נטו להתרחק ממנו. אפשר לייחס זאת בין השאר לשני ערכי יסוד בציונות אשר "העניקו פרמיה לפיכחות": ערך החלוציות ועבודת הכפיים מזה, וערך היעילות ומשמעת העבודה המושרש במודרניות המערבית מזה. גורם נוסף אשר איגד את שני העקרונות הללו והעניק להם משמעות קונקרטיה היה תפוצתו של הידע הקולוניאלי על החשיש, ידע שלאורו הוצג החומר כ"עשב רצחני" ומחולל שיגעון, ועוד יותר מזה, כ"עשב רצחני" המצוי בידי חברות אקזוטיות ובייחוד בידי ערבים. אותה תפיסת עולם אוריינטליסטית שברוחה תיארו כותבים יהודים בני התקופה את ערביי פלסטין כ"חמי מזג" ו"נוחים לקבל השפעה", כ"עזים, קשי עורף, [ו]אכזריים למאד" וכמי שנוטים "לרגשנות ולזעזועי עצבים", לחיי "בטלה ורשלנות" (תדהר 1924, י"ז–ל) — אותה תפיסת עולם גם יצרה קישור בין ערביי הארץ לבין החשיש. אף שערביי פלסטין לא הרבו ככל הנראה לצרוך חשיש, מפרסומים עבריים עלה לעתים קרובות רושם אחר לגמרי.

כך למשל, במאמר מערכת טיפוסי שפורסם בעיתון דבר ב-1938, שכותרתו "הכנופיות בארץ והחשיש", נכתב כי "תרבות הסמים" בפלסטין היא בעיקרה "בעיה מזרחית" מובהקת: "בין הגורמים הפועלים בחיק הכנופיות בארץ ולטובתן" ניתן לציין "שכרות או הרעלה מזרחית, הרעלה בת דורות והמונית בעזרת סמים מזרחיים". צרכני החשיש "מגיעים בנקל לרתיחה או רציחה [...] מתוך קרירות לב מפליאה", ועל כן במשיכתם של הערבים לחשיש יש כדי להסביר את התנהגותם האכזרית, האי-רציונלית והבלתי צפויה לאורך ההיסטוריה. החשיש "מהמם" את שכלם של הערבים; הוא "מגביר את הסוגסטיביליות" שלהם, "מחליש או משמיד [אצלם] את הכרת המציאות" ומשחרר את "המעצורים הטבעיים והסוציאליים" שבלעדיהם לא ייתכנו חיי תרבות ראויים לשמם. עקב כך, הערבי "נעשה לאיש נטול כל רצון וכל כוח רצון", וגרוע מזה — ל"כלי שרת עיוור בידי כל מי שרוצה בזה". והעיקר: "יש לחשוב שחלק הגון של אכזריות יתרה זו יש לזקוף גם על חשבון

אותה ההרעלה המזרחית, שערב הייתה הארץ הראשונה והרבה זמן היחידה להספקת הסמים הדרושים לכך".¹⁹

שלוש הנקודות הללו — צריכת החשיש המוגבלת בקרב ערביי פלסטין, הנטייה היהודית לזהות בכל זאת את הערבי הפלסטיני עם צריכת חשיש והזיקה בין ההתנערות היהודית מהחשיש להתנערות היהודית מערבות — מגולמות היטב בנובלה נקמת האבות מאת יצחק שמי (1927). הנובלה מתארת את סיפור נפילתו של גיבור מיוסר וטרגי, נמר אבו־אלְשַׁאָרִיב ("בעל השפם"), שנדרש לצאת משכם עיר הולדתו ולגלות לקהיר בירת מצרים לאחר שדקר למוות את יריבו החברוני וכך סיבך את עצמו ואת מקורביו במסכת של נקמת דם שבסופה הוא מוצא את מותו. בעודו שקוע בייאוש מר וברגשי חרטה עמוקים בעיר גלותו קהיר, אבו־אלְשַׁאָרִיב מוצא "מפלט [...] בזרועות החשיש" (שם, ק"י):

[הוא] היה ממהר להסגר בחדרו ולשאוף אל קרבו את העשן המדהים והמהמם לגימה אחר לגימה. החשיש, יותר מכל הקמיעות והסגולות שנתנו לו חג'ים ודרווישים קדושים, נראה לו זה אמצעי ברוק ומועיל לשכך את הכאבים, לטשטש את המְדוּוּים ולהשקיע בדמדומים ותנומה את רגעי המורא הארוכים. וככל שהוסיף לספוג אל תוכו את הסם המרעיל והממאיר הזה, כן הוסיפה בריאותו להתרופף ומצבו הלך הלוך ורע (שם, קל"א).

חשוב להבחין כיצד זהותו המורכבת של שמי כסופר עברי מתמזגת כאן עם ייצוג הערבי הפלסטיני ועישון החשיש. מצד אחד, שמי ביקש להימנות עם ההגמוניה הספרותית האשכנזית הצומחת של העלייה השנייה, ולכן ביטא בנובלה "גישה עברית יהודית [אוריינטליסטית] הרואה בערבים אויב המאיים על הגשמתו של המפעל הציוני" (חבר 2003, 151). בהדגישו את הטשטוש והדמדומים, את הסכנה הצפויה מהסם הרעיל, דן שמי את הערבים לחומרה ומציג אותם כמי שנותרו מאחור במצעד אל עבר הקדמה והמודרניות, משל "הנפש הערבית" היא "שם נרדף ליציבות ולנצחיות בלתי משתנה" (סעיד 2000, 212). נוסף על כך, שמי, שהחשיב את ערביי פלסטין לרוצחים מבטן ומלידה ואף דימה אותם לחיות ולחרקים (חבר 2003, 156-157), שולל את אנושיותם החיונית ותוך כדי כך יוצר ניגוד מוחלט בינם לבין יהודי הארץ, שלשיטתו היו הסובייקטים ההיסטוריים הבלעדיים.

מצד שני, בהיותו יהודי מזרחי ובן "היישוב הישן", בנקמת האבות אימץ שמי לחלוטין את נקודת המבט הערבית וביקש "לתאר את הערבים מבפנים תוך כניסה מופלגת לתוך עולמם", כדברי חנן חבר (שם, 158). היבט זה — קרי הניסיון "לבנות ולייצג [...] את הקול הערבי [...] ואף לדבר בשמו" (שם, 153) — מסביר מדוע שמי אינו ממקם את סצנת עישון החשיש בשכם או בחברון, אלא מרחיק עד קהיר, "העיר המבטיחה והקוסמת שבמרחקים" (שמי 1927, ק"ה).

¹⁹ דבר 1938. דבורה אילון־סירני (1942) מוסיפה: "כיום להוטים אחרי החשיש רבים מבני המזרח. יותר מ-200 מיליון בני אדם, ברובם מוסלמים, נוהגים ללעוס, לשתות או לעשן חשיש [...] יש המרבים להשתמש בחשיש והרעל המשכר גורם לניוון ולטירוף הדעת". ביטויים דומים ניתן למצוא אצל Williams 1947.

במחוזותיה האפלים של קהיר, ולא בפלסטין, נחשפים הקוראים (ואבר־אלשואריב) לאותם אנשים אומללים אשר

בעיניים רטובות מדמע היו מתלחשים את נערי הקהוה והמלצרים, משיגים את מבוקשם — ובנחרים מרחבות מחמדה והבעה של חיות צמאות על פניהם, היו שואפים אל קרבם את עשן הנרגילות המהול בחשיש ומבקשים בו אותה השכחה שרודפים אחריה כל אלה עלובי־החיים ועשוקי־המזל (שם, ק"ז).

אם כן, סצנת צריכת החשיש בפלסטין המנדטורית הייתה קרוב לוודאי מצומצמת. ערביי פלסטין עישנו חשיש אך לא הפליגו בהרגל זה, ויהודי הארץ משכו את ידם ממנו כמעט באופן מוחלט. הואיל ופרשנויות יהודיות על צריכת חשיש בפלסטין נשענו על הידע הקולוניאלי שהופק במושבות ומעבר להן, הן נטו להפריז בהיקף התופעה אצל ערביי הארץ. עם זאת, בתקופה הנדונה הייתה זו בעיקר מצרים, ולא פלסטין, שפרשנויות אלה אבחנו כארץ מוכת חשיש — ועוד יותר מזה, כמקרה בוחן המאשר כביכול את טבעו האוריינטלי־ערבי המשחית של החומר. מצב עניינים זה השתנה באופן ניכר לאחר הקמת מדינת ישראל, אז הלכה והתרחבה סצנת החשיש המקומית הודות להגירה־עלייה ההמונית מארצות המזרח התיכון. לשיטת הממסד, נסיבות אלה איימו להוליך את המדינה החדשה בדרך שכנתה הערבית מדרום ולהפוך אותה ל"מצרים שנייה".

חשיש והמזרחים במדינת ישראל

באוגוסט 1948, בעיצומם של קרבות המלחמה, ובתגובה לידיעות קודמות על התפשטות צריכת החשיש והסחר בו בתל אביב, קונן אחד הפרשנים על המצב כדלקמן: "עד עכשיו היו לנו רק מועדונים לקלפים, ברידג' ורולאט" ו"את זאת ידענו". אבל, הוא המשיך, "שיהיו לנו בתל אביב גם ספסרים בחשיש — על זה לא חלמנו [...] וכל זאת בימי המלחמה כשהישוב לוחם על קיומו. מה ההפתעות הצפויות לנו עוד?" (שפי 1948). ואמנם, ה"הפתעות" שמהן חשש המחבר לא איחרו לבוא: לאחר 1948, ובד בבד עם ההגירות־עליות ההמוניות למדינת ישראל בשנות החמישים והשישים, הצטרפו למעגל צרכני הקנביס וסוחריו גם יהודי המזרח התיכון, שהיו בהם שהכירו מקרוב את החומר והיו מורגלים בעישונו עוד בארצות מוצאם. לתפנית זו היו השלכות רבות, אך שתיים מהן נוגעות במישרין לענייננו: ראשית, הדבר חייב את רשויות החוק והסדר להתמודד לראשונה עם התופעה של צריכת קנביס וסחר בו בקרב האוכלוסייה היהודית בישראל; ושנית, הדבר סיפק צידוק הגמוני נוסף להדרתם ולהפללתם של המזרחים בישראל, כפי שאירע למיעוטים אתניים ומעמדיים במקומות ובזמנים אחרים.

מפנה זה בתרבות צריכת הקנביס הדאיג מאוד את הרשויות. אף שבתחום הברחות החשיש המשיכה הטריטוריה שעליה חלשה כעת המדינה הצעירה לשמש "ארץ מעבר" לסחורות

חשיש מסוריה ולבנון למצרים, הזהירו עתה נציגי הממסד מפני האפשרות ש"עולים מארצות המזרח" יכניסו את ישראל "למעגל הצרכנים של סמים מסוכנים" (טופרנו 1953). קצת יותר מעשור לאחר 1948, אפשרות זו הפכה בעיני הממסד למציאות קיימת. לפיכך, ב-1959 הזכיר העיתון דבר לקוראיו כי "עד קום המדינה כמעט לא הייתה קיימת בארץ בעיית סמים משכרים [...] ו[כ]ין תושבי הארץ היו רק מעטים מאוד נרקומנים" (יגול 1959). מצב זה השתנה מקצה לקצה עם ההגירות-עליות הגדולות מארצות המזרח התיכון: "מן המוסלמים למרו גם יהודים שכניהם [לעשן חשיש], ומתי-מספר מן העולים מארצות המזרח הביאו עמם הרגלים אלה [...] והם [ש]גרמו בעשר השנים האחרונות לגידולו הניכר של מספר הנרקומנים בארץ" (שם).

דאגתו של הממסד הישראלי מפני ריבוי ה"נרקומנים" היהודים נוסחה במונחים מוכרים ושווים לכל נפש המבחינים בין השתעבדות לסמים לבין ערכי העבודה והחיים הפרודוקטיביים: "השימוש בסמים מחליש את כוח העבודה, וגדולה עוד יותר הצרה, שהנרקומן זקוק לכמויות גדולות והולכות של הסם המשכר — ומשום כך ליותר ויותר כסף להשגת הסם" (שם). אולם הקשר המעמדי-אתני היה ברור: בשעה שבדיבור על חשיש לפני 1948 הדהדו נסיבות המאבק היהודי-ערבי, בדיבור על חשיש אחרי 1948 הדהדו נסיבות המאבק ה"עדותי", הפנים-יהודי, שבו ביקש הממסד האשכנזי לבצר את ההגמוניה שלו לנוכח המוני "עמי ארץ אוריינטליים" שהציפו את המדינה ולנוכח האתגרים הפוליטיים שהם הציבו לו. "נרקומנים לא נולדו בארץ [...] רק בארץ ערבית" (ויין 2014), פסק ביולי 1959 מפכ"ל המשטרה יוסף נחמיאס באשר לאירועי ואדי סאליב, כשהוא מטיל דופי במנהיגי "המרד המזרחי הראשון" ובפעיליו, כופר באחריות המדינה למצוקת המזרחים ומטיל אותה על המזרחים עצמם. הערה זו של מפכ"ל המשטרה אופיינית לדרכים שבהן גייס הממסד את הדיבור על החשיש להאצת האוריינטליזציה של המזרחים ולקיבוע נחיתותם האתנית והמעמדית.

דוגמה מאלפת לכך היא מורת רוח עזה שהושמעה כלפי תופעה חדשה שליוותה את הגירתם לישראל של יהודי ארצות האסלאם: גידולי צמחי קנביס לתצרוכת עצמית ולמסחר במעברות ובעיירות פיתוח. לפנינו מעין פרודיה על המיתוסים הציוניים של "קיבוץ גלויות" או "הפרחת השממה": העולים בני ובנות "עדות המזרח", שנתפסו מלכתחילה כבטלנים וטעוני מודרניזציה, כמי שכינם לבין "עבודה עברית" ו"עבודה עצמית" אין דבר וחצי דבר, התגלו לפתע פתאום — כשמדובר ביזמות פלילית שטיבה אנטי-מודרני כביכול — כעובדי אדמה חרוצים, חדורי מוטיבציה ושליחות:

הנה שמענו שירה גדולה ואמתית לפריון גדול בחקלאות, שירת העגבניות ושירת הסלק. אבל קראתם בשבוע זה שבחלקים גדולים של מושבי הגליל ישנו גידול של חשיש, והוא רציני מאוד משום שיש לו נתונים איומים בנשמות מאות ואלפים של חלק זה של ציבורנו (אביזמר 1954).

מעיון במדורי הפלילים של עיתוני התקופה אפשר להתרשם כי רשויות האכיפה והחוק התקשו להתמודד עם התופעה החדשה, כפי שהסביר קצין משטרה בכיר: "כל עוד החשיש היה מצרך 'טרנזיטי' והיה עובר את הארץ בהברחה בלבד, היה היקפו מוגבל, אבל עתה, לאחר שהוכח

שאפשר לגדל בארץ צמח זה בהצלחה, הרי הוא הופך לבעיה רצינית" (יעקבי 1954). אי לכך, בשנות החמישים ובמחצית הראשונה של שנות השישים נרשמה התגייסות משטרית חסרת תקדים לביעור התופעה של "גידולים חקלאיים" אלה. כוחות משטרה נשלחו למחנות עולים ולמעברות מצפון הארץ ועד דרומה — החל במעברות הגליל ועפולה, דרך שיכונני עולים בנתניה וברום תל אביב, וכלה במעברות הקסטל, כפר מסמיה ומגדל אשקלון — במטרה לעקור ולהחרים "חלקות חשיש" ולעצור את המגדלים, שהיו רובם ככולם עולים ועולות מארצות המזרח התיכון.²⁰

מעניין לציין כי משטרת ישראל, שלא הייתה מורגלת בעברות מסוג זה, חיפשה כל העת דרכים יצירתיות לפתור את הבעיה. על רקע זה הוקמה ב-1953 יחידה של כלבים שאומנו בהרחת חשיש ובאיתורו. עיתונאי שהזדהה רגשית עם היוזמה הסביר כי "תחבולות הסוחרים [בחשיש] הן כמעט בלתי מוגבלות", אך הכלבים "מתחילנים" לגרום להם דאגה חמורה, כי נגד הריח הספציפי של החשיש אין עצה ואין תחבולה" (בן-גבריאל 1953). ייתכן שיחידת הכלבים אכן עוררה "חיל ורעדה" (שם) בקרב מגדלי החשיש וסוחריו, אך ברור שלא היה בה די כדי להתמודד בהצלחה עם הבעיה רחבת ההיקף. לפיכך, עד מהרה הסתייעה המשטרה באמצעי נוסף: מתן תמריצים שונים למלשינים אשר יעזרו "בגילוי הברחות [חשיש] ובמלחמה [נגד] גידולי הארץ" (ידיעות אחרונות 1954ב). בשנות החמישים ובמחצית הראשונה של שנות השישים דיווחה מערכת הדוברות של משטרת ישראל לא פעם על ילדים ונערים, שהיו עצמם בנים ל"משפחות מצוקה", אשר "בחושם הבלשי" הצליחו לגלות חשודים בגידול חשיש ובסחר בו ולהביא למעצרים. כדי לעודד הלשנות מסוג זה, נהגה משטרת ישראל לקיים מעת לעת "טקסי הוקרה" עבור ילדים אלה בנוכחות בני משפחותיהם והקצונה הבכירה של המשטרה (ידיעות אחרונות 1960; 1965). "נעים למשטרה [...] לארח ילדים שביצעו מעשים טובים ועזרו לה לגלות עבריינים ופורצי חוק", כך סיכם גורם משטרי את שביעות רצונו מקיום טקסים אלה (דבר 1964).

הציונות התיימרה לחלץ את יהודי ארצות האסלאם ואת צאצאיהם מתנאים פרימיטיביים כביכול של עוני, בערות ואמונות טפלות ולהציעד אותם אל עבר החברה המערבית המודרנית. ואולם, העובדה שהאחרונים התעקשו להמשיך לגדל ולצרוך חשיש, ואף לסחור בו, המחישה למסד את חריגותם ואגב כך גם את אי-יכולתם, או את אי-רצונם, להשתחרר מכבלי האוריינטליות שדבקה בהם בארצות מוצאם. אפשר אפילו לומר כי החשיש שימש עבור המסד נייר לקמוס נוסף, אחד מני רבים, להערכת הישגיהם של המזרחים ב"מבחני התרבות" של הציונות, או במילים אחרות — לאישור כישלונם המוחלט במבחנים אלה.

זה היה הצד הראשון של המטבע, ואילו צדו השני היה שהחשיש, שנחשב "שיקוי אוריינטלי" מובהק הנצרך בעיקר על ידי אנשים "אוריינטליים", אתגר את חזון הסדר המוסרי והפוליטי של סוכני ההגמוניה בישראל — חזון שפנה מערבה — ואיים להטמיע אותם ואת

המדינה שעליה משלו במרחב הערבי ה"לבנטיני". חשש זה ניכר יותר מכול בתחום תרבות הפנאי של צריכת החשיש, תחום שבו נחצו גבולות גיאוגרפיים ותרבותיים בין יהודים לערבים ונוצרו נקודות ממשק בלתי רצויות ביניהם. גורם משטרי היטיב לנסח חשש זה בקיצור נמרץ: "יש כאן סכנה לאומית. סכנה איומה. אנו עלולים להפוך [ל]מצרים שנייה [...]" (וויט 1956). התייחסויות בנות הזמן ל"שטח הגדול" יועילו להבהרת נקודה זו. המונח "השטח הגדול" היה הכינוי של עיי החורבות שנותרו בשטחה של העיר יפו ההיסטורית לאחר מלחמת 1948. בשנות החמישים יושב המקום על ידי מהגרים-עולים מארצות הבלקן וצפון אפריקה, ושמו נקשר יותר מכול ל"קמפיין תרבותי [...]" שעיקרו היה השחרת פניה של יפו באמצעות מרכיבים אפלים, שהציונות הפוריטנית מבית מדרשה של תנועת העבודה לא הייתה יכולה לעכל: חיי לילה, כלכלה שחורה, עבריינות, סמים ואלכוהול, מזרחיות וערביות" (רוטברד 2005, 212). ההתרועעות יחדיו של יהודים וערבים בשטח הגדול, ועוד יותר מכך הצריכה המשותפת של החומר האסור בשטח זה, טשטשו את המרחק בין הישויות הנבדלות והקהו את משמעות ההבחנה ביניהן.²¹ כך למשל, כתב העיתון ידיעות אחרונות (1950) הסתייג מ"מאורות החשיש" שנפרשו בשטח הגדול, שם גילה לתדהמתו "אינטרנציונל" של מעשני חשיש: "פחות ממחצית [הצרכנים] היו ערבים, והיתר — יהודים [...]" (דוברי) ערבית, צרפתית, רומנית ועברית"; "גם זה קיים בתל אביב המורחבת", סיכם במורת רוח.²²

מוקדי צריכת החשיש המשותפים ליהודים ולערבים בשטח הגדול זוהו עם זוהמה, מחלות, עבריינות וזנות. אלה, בתורן, הוצבו כאנטיפודים להרגלי הסובייקט הלאומי המודרני — שהוא רציונלי, פעיל, אחראי לגורלו ובריא בנפשו ובגופו (Hirsch 2009) — והעידו, לדברי המקטרגים, על סכנת אובדנה של ישראל ב"מדמנה לבנטינית". עיתונאים שביקרו ב"מאורות החשיש" בתחומי השטח הגדול סיפקו עדויות מאלפות לכך. לדברי אחד מהם, הצחנה עולה [...] בכל פינה. בתי הקפה מלוכלכים מאוד, שוכנים בבתים עתיקים בני קומה אחת המטים ליפול. ישובי המקום שנכנסו לתוכו נראים כהזים בהקיץ — עיניים מפולבלות, אישונים מורחבים, מבט מטומטם, דיבור עייף ומתמשך [...] אנו מדרימים לשכונת פחים, שבה ריח זבל הבהמות מחליא ממש, חודרים לתוך מאורת-סמים אחרת, של סופיה ג'רסי — או כפי שהיא מכונה בין הנרקומנים, סופיה לורן — נקבה עבת בשר בשנות השלושים שלה, פרוצה ונרקומנית העוסקת בכל דבר עבירה (להב 1963).

21 הספר נשים בשוליים (ברנשטיין 2008) סיפק לי השראה בעניין זה.

22 חשש דומה מפני טשטוש הגבולות בין יהודים לערבים בא לידי ביטוי גם בשאר הערים ה"מעורבות" של מדינת ישראל הצעירה. ב-1963 התלונן אחד הפרשנים על "בתי קפה" בעיר התחתית בחיפה, שלקוחותיהם, כך הוא גילה, "מתחלקים לסוגים שונים ולעדות שונות": "ערבים [...] עולים ממרוקו [...] ו[גם] בין עולי עיראק ותורכיה יש צרכנים של הסם המסוכן" (וויט 1963). וראו גם נובק 1960; כרמלי 1965. על ביטויי החרדה מפני שימוש בסמים על ידי התושבים המזרחים של הגטו בלוד בשנות החמישים, ראו נוריאל 2005, 31-32.

עיתונאי אחר הזדעזע מהאווירה ומהתפאורה האוריינטליות אשר עיטרו את המאורות הללו: מקלט הרדיו הצרוד פלט צלילים ערבים מתמשכים. סביבו, על דרגשים נמוכים הסבו עשרות גברים מבני כל הגילים. אחדים שיחקו בעצלתיים — שש־בש כמובן. אחרים מצצו מונוטונית את עשן הנרגילות. עיניהם ריחפו בחלל החדר, כאילו ביקשו לקרוע את מסך העשן הסמיך שאפף את שכניהם (פלפל 1965).

יש להתעכב על הביטוי "צלילים ערבים מתמשכים" בתיאור סצנת צריכת הסמים בישראל, שכן גרסאות שונות שלו היו למטבע שחוק בשנות החמישים ובמחצית הראשונה של שנות השישים. כך למשל, בדיווח על פשיטה משטרתית על "מחששה" בבאר שבע בראשית שנות השישים הדגיש הכתב חוזר והדגש כי "פטיפון חורק ניגן משיריה של אום קלסום, הזמרת המצרית המפורסמת, שקולה המפתה נסמך כאש בעורקי השומעים הנמצאים תחת השפעת הסם" (גבעון 1962). התייחסויות אלו מזכירות את הזיהוי שנעשה בארצות הברית בין ג'אז למריחואנה, ולא במקרה: שני סוגי ההתייחסות קושרים בעבותות את החשיש־מריחואנה עם קבוצות מיעוט או קבוצות שוליים, שדבקותן המתמשכת בהרגלים ובאורחות חיים זרים ומזיקים כביכול חייבה את הרחקתן משורות "האנחנו המדומיין" או את הצבתן בתחתית הסולם החברתי והמעמדי של הקולקטיב הלאומי.

ההתייחסויות לג'אז או ל"צלילים ערביים" מדגימות היטב את אופני אקלומן של תיאוריות נודדות להיררכיות ולתנאים הפוליטיים והחברתיים המקומיים, כפי שהראיתי במאמר זה. לא יהיה זה מוגזם לטעון כי הממסד הישראלי לא נזקק לידע הקולוניאלי על החשיש ואף לא לאגדות אוריינטליסטיות כדי להטיל דופי בשיח הפוליטי של ערבים ושל מזרחים. מחקרים רבים כבר עמדו על טיבה של מגמה זו, חשפו את מניעיה ואת הקשריה ופירקו את הדקדוק שאפיין את השיח הממסדי נגד אוכלוסיות אלה, ללא קשר לסוגיית החשיש. ואולם, כפי שהראיתי כאן, משנחת בארץ הידע השלילי על החשיש מהמושבות וממדינות אירופה אמריקה, ידע שממילא הוציא שם רע למיעוטים ולקבוצות שוליים, הוא הוחל על הצרכנים העיקריים — אך המעטים יחסית — של החומר בפלסטין־ישראל, קודם כול פלסטינים וערביי המדינות השכנות, ואחר כך מהגרים־עולים מארצות האסלאם. אף כי אין עדויות לכך שמי משתי הקבוצות הפריזו בצריכת חשיש, ואף כי בעיית הסמים בארץ הייתה תופעה שולית יחסית, ידע זה שולב בתהליך יצירת המשמעויות שתכליתו העיקרית הייתה היבדלות מהקבוצות המוכפפות והימנעות ממנהגים ומהרגלים בעלי סמנים "אוריינטליים".

הדיון המוצע בחלק זה, יש לסייג, הוא ראשוני מטבעו ואינו ממצה כלל ועיקר — ותעיד על כך מסה אתנוגרפית קצרה ומרתקת, אך ישנה ובמידת מה נשכחת, מאת האנתרופולוגית פיליס פלגי (Palgi 1975). במסה זו, הבוחנת את הרגלי צריכת החשיש של יהודי מרוקו לפני הגירתם לישראל ולאחר מכן, מוצאת פלגי כי עישון חשיש ("פִּיף" בערבית מרוקנית) היה נפוץ מאוד במרוקו בקרב מוסלמים מהמעמדות הנמוכים, בעיר ובכפר, אך לא בקרב יהודי הממלכה. אלה האחרונים התנזרו מחשיש התנזרות ארוכת שנים בארץ מולדתם משום שהחשיבו את

עישונו ל"התנהגות לא יהודית", ועוד יותר מזה – למעשה שיביא לידי "טשטוש גבולות מסוכן" בין יהודים לערבים (שם, 211–212). רק אחרי בואם לישראל, ובתיוכם של יהודים-ערבים שהכירו את החומר, למדו יהודי מרוקו לעשן חשיש, עד כדי כך שהם הפכו מנהג זה לחלק בלתי נפרד מפוליטיקת הזהויות שלהם, על רקע דחיקתם הגוברת לשוליים. כמו מזרחים אחרים צרכני חשיש, "הם טענו כי הם משתמשים בסמים [...] כדי להתמודד עם רגשי הכישלון הנובעים מכך שלא ניתן להם מקום של כבוד בחברה [...] בישראל" (שם, 215). כדברי פלגי, "השימוש בחשיש היה כוח מאחד מבחינה חברתית עבור מבוגרים וצעירים למודי ניכור, אשר השתייכו לקבוצות האתניות המזרחיות השונות" (שם).

מאבחנוותיה של פלגי אפשר ללמוד כמה דברים עקרוניים לענייננו הראויים לביורור נוסף. לא אחת השתמש הממסד הישראלי בקטגוריות מכליליות המגדירות את כל "המזרחים" כ"חשישניקים" חסרי תקנה, ואגב כך הוא התעלם מקורותיהם הייחודיים בארצות מוצאם וטשטש את ההבדלים ביניהם. יש מידה לא מבוטלת של אירוניה בכך שבמרוקו התנזרו היהודים מחשיש כדי להיבדל משכניהם הערבים המוסלמים, ואולם בהגיעם לישראל עובדה זו לא הועילה להם. דווקא פה, במדינת היהודים, עישון חשיש שימש עדות לאותה "רוח ערבית" שממנה ביקשו להתנער בארץ מוצאם. מעניין גם שבמקרה זה הממסד האשכנזי השתמש באותו היגיון ששימש לפניו את יהודי מרוקו עצמם, כלומר הוא זיהה בין חשיש לערבות. סוגיית יהודי מרוקו אף מקפלת בתוכה את השינויים שחלו בסצנת החשיש לאחר 1948 לעומת התקופה שקדמה לה: ממש כמו אבו-אלשואריב, גיבור הנובלה נקמת האבות, שהרחיק עד קהיר כדי להסתבך ברשתות החשיש, כך גם יהודי מרוקו פנו לחשיש רק לאחר הגיעם למרחב חדש, אלא שלמרבה האירוניה, זירת ההתרחשות הפעם היא ישראל ולא מצרים.

יתרה מכך, מדבריה של פלגי עולה כי המהגרים-העולים ממרוקו לא היו בבחינת ניצבים פסיביים אל מול דימויי החשיש ההגמוניים שהושתו עליהם. כשם שרבים מיהודי מדינות ערב קיבלו את הקטגוריה "מזרחים" ההגמונית והכוללת והפכו אותה על פיה, כך גם יהודי מרוקו אימצו בפועל את דימויי החשיש שיוחסו להם, וזאת כדי להעצים את זהותם המזרחית. הם ביקשו לאתגר את פשר הדימויים הללו, כלומר להעניק להם תוכן חיובי וחתרני – מהלך שחוקרים בעלי נטיות פוסטקולוניאליות היו בוודאי מגדירים כ"מהותנות אסטרטגית"²³.

הערות על הקנביס בישראל לאחר 1967

כאמור, עם בואם של יהודי המזרח התיכון למדינת ישראל בשנות החמישים והשישים הופיע החשיש כבעיה יהודית מזרחית מובהקת. מלחמת 1967 שינתה את המצב מן היסוד, שכן בעקבותיה התפשט החומר בקרב קבוצות חברתיות חדשות בעלות פרופיל שונה מזה שהיה

²³ אני חב את פיתוח התובנות האלה לשירה פרי, המשלימה בעת הזו עבודת מוסמך בנושא ייצוגים עיתונאיים של החשיש במדינת ישראל. העבודה נכתבת בחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל-אביב בהנחייתו של חאלד פוראני ובהנחייתי.

נהוג עד אז לייחס למשתמשים בסמים. בד בבד ההתנזרות מחשיש פסקה מלהיחשב ערובה לשימור הצביון היהודי של החברה בישראל, וכך איבד החשיש בהדרגה את סממניו המזרחיים-ערביים המובהקים. עם הצרכנים החדשים של החומר האסור נמנו נוער עירוני ממעמד הביניים, סטודנטים באוניברסיטאות, תלמידי תיכון משכונות מבוססות, חברי קיבוצים ו"אנשי עסקי הבידור, אנשי בוהמה, ופסבדו-בוהמינים וחסידיהם" (Harrison 1975, 336).

למפנה שחל בתולדות צריכת הקנביס במדינת ישראל אחרי 1967 יוחסו סיבות שונות, ובראשן גל המבקרים שהציף את ישראל – מתנדבים, סטודנטים ותיירים מאירופה, מצפון אמריקה ומדרומה, אשר התמצאו בצריכת חשיש-מריחואנה והכירו לישראלים את ההיבט הזה בתרבות הפנאי שלהם. גם כיבוש הגדה המערבית, רצועת עזה וחצי האי סיני הביא עמו שווקים חדשים לקנביס ואפשר גישה נוחה אליהם.²⁴ עם זאת, אי-אפשר לתלות את המפנה הזה אך ורק במלחמת 1967, שכן בשנות השישים והשבעים "הגיעו דיווחים על עלייה חדה בעישון קנביס מאוסטרליה ומקנדה, מקולומביה ומהונג קונג, מהודו ומהפיליפינים, מסקוטלנד ומונצואלה, מגרמניה המערבית וממדינות רבות אחרות" (Courtwright 2001, 44). העלייה במספר "סטלני החשיש" בישראל הייתה אפוא חלק בלתי נפרד ממגמה גלובלית, שהונהגה בדרך כלל על ידי צעירים וצעירות שהסתייגו מהערכים ומהאידיאולוגיות של דור ההורים. "סצנת הסמים הפעילה בארצות הברית [ובאירופה], יותר מכול אצל סטודנטים, סיפקה תמריץ לסקרנותם של ישראלים ממוצא אירופי ביחס לסמים ואף הוסיפה יוקרה למגורים העניים יותר של האוכלוסייה" (Palgi 1975, 215).

כמעט חמישים שנה חלפו מאז 1967, ובמהלכן הצטרפו לחוג צרכני הקנביס היהודים בישראל "אנשים מן הישוב [...] המשתייכים [...] לקשת החברתית כולה" (ארגמן 1997, 308). ואמנם, התקשורת ורשויות המניעה מדווחות בקביעות על מקרים של שימוש בחשיש ובמריחואנה על ידי תלמידי תיכון, צעירים בקיבוצים, חיילים בצבא, ואפילו יהודים חרדים וחבריהם מהציונות הדתית בהתנחלויות (רוזנברג 2012; Frenkel 2007). ידוע גם כי צריכת הקנביס נפוצה מאוד אצל בעלי המקצועות החופשיים בערים (ארנון 2006), וכמוה גם תופעת "תיירות הסמים" הישראלית בהודו, בהולנד ובאמריקה הדרומית (בונינח 2008; ענתבי 2012). יתר על כן, עישון חשיש מועלה על נס בתרבות הפופולרית,²⁵ בייחוד בסצנת המוזיקה העכשווית,²⁶ ופיצוציות וקיוסקים רבים מציעים למכירה כמעט כל אביזר אפשרי לעישון חשיש (בנגים, מקטרות, פילטרים, ניירות גלגול ומכונות גלגול בכל גודל וצורה),

²⁴ "תהיה זו משימה בלתי אפשרית עבור כל אדם צעיר לחצות את השווקים הערביים הנודעים של מזרח ירושלים מבלי שמישהו יציע לו 'משהו מיוחד', שהן מילות קוד ערביות לחשיש" (Harrison 1975, 336).

²⁵ ראו את מופע הסטנד-אפ, "מה?ריחואנה!", בהפקת תיאטרון הפרינג' 'קרוב', המשלב מערכונים על תרבות ה"סטלנים" בישראל. המופע הועלה לראשונה ב-2005 (גד כהן 2006).

²⁶ ראו לדוגמה את שירה של להקת בויס פם, "חשיש" (www.youtube.com/watch?v=XErFKLXXTeQ), שזכה למעמד פולחני בקרב גולשי האינטרנט.

מלבד החומר האסור עצמו. גם מפלגת עלה ירוק, שהוקמה ב-1999 ומצעה קורא ללגליזציה של הקנביס, היא חלק ממגמה זו. אף שער עתה כשלו כל אחד מחמשת ניסיונותיה של המפלגה להיבחר לכנסת, קיומה מעיד על כך שהקנביס הפך ליסוד שריר וקיים בחברה היהודית בישראל.

ייתכן שנסיונות אלה מעידות על נרמול תרבות הקנביס בישראל, כפי שמתרשם בבדיחות הדעת כתב הג'רוולם פוסט: "אם אינך קטין או סוחר סמים, ואם לא תנשוף בחוצפה עשן בפרצופו של שוטר, כנראה שאיש לא יטריד אותך כשתעשן חשיש" (Brinn 2009). ובכל זאת, מדובר בפתיחות מדומה וחלקית; היא אינה תקפה ביישובים שמחוץ למטרופולין התל אביבי, כל שכן ביישובים הממוקמים "דרומית לגדרה וצפונית לחדרה". גם תל אביב אינה גן עדן של מעשנים, כפי שנהוג אולי לחשוב: אף שיש תל אביבים הנהנים מדה-קרימינליזציה בפועל של השימוש בקנביס, תושביה האחרים של "העיר הלבנה", ובמיוחד אלה המתגוררים בשכונותיה הדרומיות, לבטח אינם נהנים מפריבילגיה זו (קובוביץ 2013); ולא עוד אלא שלאחרונה למדנו שגם ידוענים ישראלים תושבי הכרך הגדול — מפיקים, שחקנים, בדרנים, זמרים — אינם מחוסנים מפני הטרדות המשטרה בכל הנוגע לעישון מריחואנה (הארץ 2014).

ובכלל, עד עתה לא האירה המאה העשרים ואחת פנים לצרכני הקנביס בישראל. הטריטוריה שעליה חולשת מדינת ישראל ממשכה לשמש במידה מסוימת "ארץ מעבר" לסחורות חשיש-מריחואנה מלבנון בצפון וממצרים בדרום,²⁷ ולכן ההתרחשויות הפוליטיות והמאבקים האלימים — אינתיפאדת אל-אקצא (2000–2005), ואחריה ה"התנתקות" מרצועת עזה (2005) ומלחמת לבנון השנייה (2006) — הפריעו לתנועת הסמים לתוך ישראל וממנה ופגעו קשות בהיצע. לאירועים אלה יש להוסיף את השלמת בניית ה"גדר" לאורך הגבול המצרי-ישראלי ב-2012. גדר זו, אשר נועדה בעיקר למנוע תנועה של פליטים ומהגרי עבודה, אך גם הברחות של סחורות שונות, פגעה פגיעה קשה נוספת בנגישות של הישראלים לחומר (Lubell 2013; Pontz 2013). עם זאת, צרכני חשיש ישראלים ישמחו אולי לשמוע כי בעת האחרונה מתרבים הסימנים לכך שמבריחי החשיש אינם נאלצים דום לנוכח מכשולים אלה. כפי שעשו קודמיהם בתקופה המנדטורית, גם הם מחפשים כל העת דרכים מקוריות כדי להערים על מנגנוני המעקב והאכיפה לאורך הגבולות ולשנע ללא פגע את סחורותיהם לתוך ישראל וממנה.²⁸

המדיניות הקשה שמשתרת ישראל נוקטת נגד צרכני חשיש בשנים האחרונות זוכה לרוח גבית מהתקשורת ומהרשות הלאומית למלחמה בסמים ובאלכוהול. כדי להצדיק את צעדי

27 כך לפי נתוני משטרת ישראל, ראו Marciano-Barfi 2002.

28 אתר החדשות הירדני בשפה הערבית אל-עראב ניוז (13.4.2014) מדווח, לדוגמה, כי "בחדשים האחרונים החלו מבריחי סמים לשנות את יעדם אל עבר הגבול הירדני בשל היעדרה של גדר ובשל האפשרות להעביר [סמים] אל מעבר לגבול בצורה קלה יותר מאשר [באזור] הגבול עם מצרים, שם הסתיימה בניית גדר הביטחון"; ראו www.alarrabnews.com/newsView.php?id=61302.

האכיפה שבות האחרונות וממחזרות ידע עבש והנחות מיושנות, שלפיהם השימוש בקנביס מוביל לטירוף הדעת ולסכנת מוות ממשית (לוי-ברזילי 2006). ב-2006 הגדילה לעשות הרשות הלאומית למלחמה בסמים ובאלכוהול והפיצה סרטון "הסברה" קצרצר, 33 שניות בסך הכול, שנועד להניא נערים ונערות משימוש בחומרים משכרים. הסרטון, שהוקרן בערוץ הראשון ותמונות ממנו הופיעו גם במודעות ענק בעיתונות הכתובה, הופק בהשראת סרטוני הווידאו הבלתי מקצועיים מז'אנר הצוואות המוקלטות של "מחבלים מתאבדים". הוא מציב נער אוהז בבנג (כלי לעישון מריחואנה וחשיש) אל מול מצלמת וידאו רועדת ושם בפיו את המונולוג שלהלן: "אני עומר קנדל, בן 16 מרעננה, נפרד היום מהורי רונית ושמואל, ומאחותי קרן, ויוצא למסיבה בתל אביב. יש רק דרך אחת להשתחרר באמת: נשתכר, ניקח סמים, נדפוק את הראש. אל תבכי אמא. אני הולך לגן עדן".

קשה שלא להבחין בצלליו של מיתוס החשישין הנשקפים מסרטון הסברה זה ובמשמעויות המוגזעות הערכניות שעולות ממנו. באותם ימים ממש, ימי אחרית אינתיפאדת אל-אקצא וימי השיא של "המלחמה בטרור העולמי", הפכה דמות "המחבל המתאבד" בארצות הברית, במערב אירופה ובישראל לסמל של "תרבות המוות" האסלאמית (Asad 2003). סרטון ההסברה פורט על נימי האסלאמופוביה של הציבור בישראל, שהייתה בעת הפקתו בשיא מחזורי.²⁹ אולם הוא גם נוטע בה מוטיב שכאילו נלקח היישר מאוצר המילים של הידע על הקנביס במאה התשע-עשרה: החשיש הוא חומר אוריינטלי המצוי בידי קנאים מוסלמים חשוכים שפולחנם הוא פולחן מוות ולא מורשת חיים. אלא שחשוב לשים לב לכך ש"המחבל המתאבד" שלפנינו הוא עומר קנדל, נער-טוב-ירושלים מרעננה המבוססת, השבעה והלבנה. דהיינו, מבחינה מעמדית, דמוגרפית ואתנית דמותו של עומר מייצגת משהו אחר לגמרי מהדימוי המוּרָש של צרכני חשיש בישראל, והיא גם מדגימה את החרדה הממסדית מפני התפשטות צרכני החשיש לכל עבר בחברה בישראל.

והערה אחרונה: בשנים האחרונות גובר בישראל הדיון הציבורי בשאלת הלגליזציה של "סמים קלים". יש לכך סיבות שונות, אך הרלוונטית ביותר לענייננו היא הסחף שחל באמינות מערכת ההסברה של משטר האיסור על הקנביס בישראל, סחף שסרטון "המחבל המתאבד" איננו אלא תסמין סר טעם אחד שלו. ואולם, אף שלמשתמשים רבים בישראל נקרתה ההזדמנות להיווכח שאין לאינדוקטרינציה נגד הקנביס אחיזה של ממש במציאות, איש מבין פרקליטיו כאן לא העלה על דעתו לשאול מדוע מלכתחילה יצא לו לחשיש שם רע כל כך בישראל. אני מקווה שדיוני פה, שאיננו ממצה כלל ועיקר ודורש ליבון נוסף, ישמש נקודת מוצא לכתיבת גנאלוגיות שיטתיות יותר של משטר האיסור על הקנביס במדינת ישראל.

29 Ram 2009. כעבור זמן מה בוטל שידור הסרטון בעקבות תלונות כי הוא מבזה את זכר קורבנות הטרור; וראו בנטמן 2007.

ביבליוגרפיה

- אביזמר, א', 1954. "חינוך הפרט להכרת האחריות", דבר, 10.9.54.
- אילון-סירני, דבורה, 1942. "חשיש", דבר, 21.6.42.
- ארגמן, מוטי, 1997. **כאנאביס, מריחואנה, וחשיש**, תל אביב: גל.
- ארנון, נטע, 2006. "עלה ירוק, צווארון לבן: דפוסים של שימוש שגרתי בסמי קנאביס (מריחואנה וחשיש) אצל גילאי 35–50 במעמד הבינוני-בורגני בישראל", עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב.
- בוני-נח, חגית (עורכת), 2008. **תרמילאים וסמים: תיעוד, מחקר, טיפול ומניעה**, ירושלים: הרשות הלאומית למלחמה בסמים ובאלכוהול.
- בליבר, אטיין, 2004. "האם קיימת 'גזענות חדשה'?", תיאוריה וביקורת 24 (אביב), עמ' 73–83.
- בן-אריה, יהושע (עורך), 2003. **ירושלים בתקופת המנדט: העשייה והמורשת**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- בן-גבריאל, מ', 1953. "אינטרוויו עם לאסי", ידיעות אחרונות, 25.12.53.
- בנטמן, מולי, 2007. "אמא, אל תראגי, אני הולך לגן עדן", *The Marker Café*, 27.6.07, <http://cafe.themarker.com/post/63825>.
- ברנשטיין, דבורה, 2008. **נשים בשוליים: מגדר ולאומיות בתל אביב המנדטורית**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- גבעון, שלמה, 1962. "החולצות היו תפוחות מדי", מעריב, 23.5.62.
- גד כהן, רפאל, 2006. "גלגלו את זה הלאה...", עכבר העיר, 6.7.06.
- דאור, דן (עורך), 2003. **דפי עשב: חשיש בספרות העולם**, תל אביב: חרגול.
- דבר, 1937. "הברחת חשיש ואופיום דרך חיפה", דבר, 3.5.37.
- , 1938. "הכנופיות בארץ והחשיש", דבר, 20.3.38.
- , 1950. "חשיש", דבר, 3.7.50.
- , 1954. "גידול החשיש מצליח בהרי יהודה", דבר, 27.8.54.
- , 1954. "חשיש גם בנתניה", דבר, 8.9.54.
- , 1954. "גרלה סכנת גידול הסמים המשכרים", דבר, 8.11.54.
- , 1964. "פרסים לילדים שסייעו למשטרה", דבר, 14.9.64.
- הארץ, 2014. "מאמר מערכת", הארץ, 7.4.14.
- הובסבאום, אריק, 2006. **לאומיות ולאומים: מאז עידן המהפכה, בתרגום עידית שורר**, תל אביב: רסלינג.
- וויט, יצחק, 1956. "הממשלה מחלקת סמים מסוכנים לכל נרקומן — ללא בדיקה!", ידיעות אחרונות, 29.6.56.
- , 1963. "סוחרים סמים מכרו חשיש לנערים ממוסד ליד טבעון", ידיעות אחרונות, 3.2.63.
- וייץ, גידי, 2014. "הפרוטוקולים של אירועי ואדי סאליב", הארץ, 13.2.14.
- חבר, חנן, 2003. "יצחק שמי: אתניות כקונפליקט בלתי-פתור", תרביץ עג, עמ' 151–164.
- טופרנו, 1953. "סחורות מוברחות מירדן נמכרות בתוצרת תל אביב", דבר, 19.3.53.

- יגול, גד, 1959. "דרך החשיש", דבר, 20.11.59.
- ידיעות אחרונות, 1950. "גם זה קיים בתל אביב המורחבת", ידיעות אחרונות, 29.3.50.
- , 1954א. "נעקרו שיחי חשיש", ידיעות אחרונות, 7.9.54.
- , 1954ב. "גדלה סכנת הסמים המשכרים", ידיעות אחרונות, 18.11.54.
- , 1960. "פרס לנערים שגילו חשיש", ידיעות אחרונות, 24.3.60.
- , 1965. "חולקו פרסי הערכה לנערים שמצאו חשיש", ידיעות אחרונות, 16.8.65.
- יעקבי, י', 1954. "נתגלו שטחי גידול חשיש", דבר, 17.8.54.
- כרמלי, עמוס, 1965. "בלי מורפיין לא נדבר", דבר, 15.9.65.
- להב, אהרן, 1963. "ידיה הארוכות של המשטרה הבינלאומית", דבר, 2.8.63.
- לוי-ברזילי, ורד, 2006. "השרוטים", הארץ, 12.5.06.
- נובק, חוה, 1960. "פשע ללא תובע", דבר, 26.5.60.
- נוריאלי, בני, 2005. "זרים במרחב הלאומי: היהודים הערבים בגטו בלוד, 1950–1959", תיאוריה וביקורת 26 (אביב), עמ' 13–42.
- סעיד, אדוארד, 2000. אוריינטליזם, בתרגום עתליה זילבר, תל אביב: עם עובד.
- עמר, זהר, 1996. "חשיש וחשישיים בארץ-ישראל וסוריה בימי הביניים", אריאל: כתב עת לידיעת ארץ ישראל 120, עמ' 277–282.
- ענתבי, רועי, 2012. "קולומביה: הישראלים ו'ארץ הסמים הבלתי נגמרים'", *Ynet*, 6.5.12, www.ynet.co.il/articles/0,7340,L4222668,00-co.il/html.
- פלפל, זאב, 1965. "הנרקומנים", ידיעות אחרונות, 11.1.65.
- קובוביץ, יניב, 2013. "חרף ההנחיות, המשטרה לא מרפה ממעשני סמים קלים", הארץ, 26.1.13.
- קפליוק, מנחם, 1934. "ביקור לילה במחנה רובין", דבר, 26.11.34.
- רוזנברג, עוז, 2012. "הזמינו סמים להתנחלויות וזכו — כי הן אינן בישראל", הארץ, 9.3.12.
- רוטברד, שרון, 2005. עיר לבנה, עיר שחורה, תל אביב: כבל.
- רם, חגי, 2014. "על ספרות בלש, חציית גבולות ופשיעה בפלסטין המנדטורית", ג'מאעה 21, עמ' 119–131.
- שמי, יצחק, 1927. נקמת האבות, ירושלים: מצפה.
- שפי, י', 1948. "חשיש בתל אביב", דבר, 26.8.48.
- תדהר, דוד, 1924. חוטאים וחטאים בארץ ישראל, ירושלים: דפוס ציון.

Anslinger, Harry J., 1937. "Marijuana: Assassin of Youth," *The American Magazine* 124(1), <http://tinyurl.com/os8mz77>.

Asad, Talal, 2003. *On Suicide Bombing*, New York: Columbia University Press.

Belgiojoso, Cristina, 2012 [1858]. *Harems, Hashish, and Holy Men* (Amazon Digital Services, INC), Kindle edition.

- Benvenisti, Meron, 2002. *Sacred Landscape: The Buried History of the Holy Land since 1948*, Berkeley: University of California Press.
- Boon, Marcus, 2002. *The Road of Excess: A History of Writers on Drugs*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Booth, Martin, 2003. *Cannabis: A History*, New York: Picador.
- Boyd, Susan, 2008. *Hooked: Drug War Films in Britain, Canada, and the United States*, Toronto: Taylor & Francis.
- Brinn, David, 2009. "High Times in Israel," *Jerusalem Post*, March 20.
- Broadhurst, Joseph, 1936. *From Vine Street to Jerusalem*, London: Stanley Paul & Co. Ltd.
- Camporesi, Piero, 1996. *Bread of Dreams: Food and Fantasy in Early Modern Europe*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Chouvy, Pierre-Arnaud, 2009. *Opium: Uncovering the Politics of the Poppy*, London: I. B. Tauris.
- Courtwright, David, 2001. *Forces of Habit: Drugs and the Making of the Modern World*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- De Monfreid, Henry, 1946. *Hashish: A Smuggler's Tale*, London: Penguin.
- Fabris, Antonio (ed.), 2010. *Cristina Trivulzio Di Belgiojoso: An Italian Princess in the 19th C. Turkish Countryside*, Venice: Filippi Editore Venezia.
- Finley, Laura, 2008. *Hawking Hits on the Information Highway: The Challenge of Online Drug Sales for Law Enforcement*, New York: Peter Lang Publishing.
- Frenkel, Sheera, 2007. "Is Marijuana Kosher for Pessah?" *Jerusalem Post*, March 27.
- Galliher, John, and Allyn Walker, 1977. "The Puzzle of the Social Origins of the Marihuana Tax Act of 1937," *Social Problems* 24, pp. 367–376.
- Guo, Li, 2001. "Ibn Dāniyāl's Response to Baybars' Campaign against Vice in Cairo," *Journal of the American Oriental Society* 12, pp. 219–235.
- Harrison, Joseph, 1975. "Illegal Drug Use by Israeli Youth," *British Journal of Addiction to Alcohol and Other Drugs* 70, pp. 335–337.
- Harwich, A. N., 1933. "A Method of Detecting Hashish," *The Palestine Police Magazine* 1, pp. 14–17.
- Hattox, Ralph, 1985. *Coffee and Coffeehouses: The Origins of a Social Beverage in the Medieval Near East*, Seattle: University of Washington Press.
- Hirsch, Dafna, 2009. "'We Are Here to Bring the West, Not Only to Ourselves': Zionist Occidentalism and the Discourse of Hygiene in Mandate Palestine," *International Journal of Middle East Studies* 41, pp. 577–594.
- Jay, Mike, 2005. *Emperors of Dreams: Drugs in the Nineteenth Century*, Gardena, CA: Dedalus.

- Keller, Richard, 2007. *Colonial Madness: Psychiatry in French North Africa*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Kia, Mehrdad, 2011. *Daily Life in the Ottoman Empire*, Santa Barbara, CA: Greenwood Press.
- Kinder, Douglas Clark, and William O. Walker, 1986. "Stable Force in a Storm: Harry J. Anslinger and United States Narcotic Foreign Policy, 1930–1962," *Journal of American History* 72, pp. 908–927.
- Knepper, Paul, 2011. *International Crime in the Twentieth Century: The League of Nations Era, 1919–1939*, London: Palgrave.
- Korf, Dirk, 2002. "Dutch Coffee Shops and Trends in Cannabis Use," *Addictive Behaviors* 27, pp. 851–866.
- Kozma, Liat, 2010. "The League of Nations and the Debate over Cannabis Prohibition," *History Compass* 8, pp. 1–10.
- , 2011. "Cannabis Prohibition in Egypt, 1880–1939: From Local Ban to League of Nations Diplomacy," *Middle Eastern Studies* 47, pp. 443–460.
- Lane, Edward William, 1895. *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians*, The Hague and London: East-West Publications.
- Lewis, Bernard, 1967. *The Assassins: A Radical Sect in Islam*, London: Weidenfeld and Nicolson.
- Lubell, Maayan, 2013. "Israeli Weed Smokers Choked by Border Fence with Egypt," Reuters, Jan. 30, www.reuters.com/article/2014/01/30/us-israel-drugs-idUSBREA0TOMB20140130.
- Lusane, Clarence, 1991. *Pipe Dream Blues: Racism and the War on Drugs*, Boston: South End Press.
- Marciano-Barfi, Lilach, 2002. "Hashish is Back," *Innovation Exchange* 10 (Ministry of Public Security), pp. 30–32.
- Matthee, Rudi, 2005. *The Pursuit of Pleasure: Drugs and Stimulants in Iranian History, 1500–1900*, Princeton: Princeton University Press.
- McAllister, William, 2000. *Drug Diplomacy in the Twentieth Century: An International History*, London: Routledge.
- McWilliams, John, 1990. *The Protectors: Harry J. Anslinger and the Federal Bureau of Narcotics, 1930–1962*, Newark, DE: University of Delaware Press.
- Mills, James, 2000. *Madness, Cannabis, and Colonialism: The "Native Only" Lunatic Asylums of British India, 1857–1900*, London: Palgrave.
- , 2003. *Cannabis Britannica: Empire, Trade, and Prohibition, 1800–1928*, Oxford: Oxford University Press.

- , 2013. *Cannabis Nation: Control and Consumption in Britain, 1928–2008*, Oxford: Oxford University Press.
- Mills, James, and Patricia Barton, 2007. "Introduction," in James Mills and Patricia Barton (eds.), *Drugs and Empires: Essays in Modern Imperialism and Intoxication, 1500–1930*, New York: Palgrave, pp. 1–17.
- Morgan, David, 1988. *Medieval Persia, 1040–1797*, London and New York: Longman.
- Nadelmann, Ethan, 1990. "Global Prohibition Regimes: The Evolution of Norms in International Society," *International Organization* 44, pp. 479–526.
- Nahas, Gabriel, 1985. "Hashish and Drug Abuse in Egypt during the 19th and 20th Centuries," *Bulletin of the New York Academy of Medicine* 61, pp. 428–444.
- Palgi, Phyllis, 1975. "The Traditional Role and Symbolism of Hashish among Moroccan Jews in Israel and the Effect of Acculturation," in Vera Rubin (ed.), *Cannabis and Culture*, The Hague: Mouton, pp. 207–216.
- Pasha, Russell, 1933. "The Modern Plague: Russell's Pasha Drug Traffic Review at Geneva," *Palestine Post*, July 3.
- Pontz, Zach, 2013. "Israeli Security Forces Nab \$8 Million Worth of Marijuana at Egypt Border," *The Algemeiner*, July 10.
- Porter, Roy, 1996. "The History of the 'Drugs Problem,'" *Criminal Justice Matters* 24, pp. 3–5.
- Ram, Haggai, 2009. *Iranophobia: The Logic of an Israeli Obsession*, Stanford: Stanford University Press.
- , 2014. "Travelling Substances and their Human Carriers: Hashish-Trafficking in Mandatory Palestine," in Liat Kozma, Avner Wishnitzer and Cyrus Schayegh (eds.), *A Global Middle East: Mobility, Materiality and Culture in the Modern Age, 1880–1940*, London: I. B. Tauris.
- Regavim, Ram Baruch, 2012. "The Most Sovereign of Masters: The History of Opium in Modern Iran, 1850–1955," Ph.D. dissertation, University of Pennsylvania.
- Rosenthal, Franz, 1971. *The Herb: Hashish versus Medieval Muslim Society*, Leiden: E. J. Brill.
- Schayegh, Cyrus, 2011. "The Many Worlds of Abud Yasin; or, What Narcotics Trafficking in the Interwar Middle East Can Tell Us about Territorialization," *The American Historical Review* 116, pp. 273–306.
- Seddon, Toby, 2010. *A History of Drugs: Drugs and Freedom in the Liberal Age*, Oxford: Routledge.
- Shamir, Ronen, and Daphna Hacker, 2001. "Colonialism's Civilizing Mission: The Case of the Indian Hemp Drug Commission," *Law & Social Inquiry* 26(2), pp. 435–461.

- Sherratt, Andrew, 1995. "Introduction: Peculiar Substances," in Jordan Goodman, Paul E. Lovejoy, and Andrew Sherratt (eds.), *Consuming Habits: Drugs in History and Anthropology*, London: Routledge, pp. 1–10.
- Türker, Ebru Aykut, 2011. "Alternative Claims on Justice and Law: Rural Arson and Poison Murder in the 19th-Century Ottoman Empire," Ph.D. dissertation, Boğaziçi University.
- Viano, Maurizio, 2002. "An Intoxicated Screen: Reflections on Film and Drugs," in Janet Farrell Brodie and Marc Redfield (eds.), *High Anxieties: Cultural Studies in Addiction*, Berkeley: University of California Press, pp. 134–158.
- Williams, Trevor, 1947. "Hashish Menace a Thousand Years Old," *Palestine Post*, Sep. 18.